

תנובות שדה

גיליון תורני בענייני
מצוות התלויות בארץ
וכשרות המזון

גיליון 108 / סיון - תמוז תשע"ג

מצוות התלויות בארץ • הלכות הנוהגות בהתיישבות • חרקים במזון מן החי ומן הצומח • כשרות המזון

תנובות שדה

קובץ דו חודשי
בהוצאת: המכון למצוות התלויות בארץ
הקובץ יו"ל בסיוע:
משרד המדע - מינהל התרבות

העורך:
הרב יוסף מאיר שטורן
meir.macon9@gmail.com

ניתן לשלוח מאמרים תורניים,
מחקריים, בתחומי עיסוקו של המכון,
או תגובות על הנכתב בגליונות השונים,
לכתובת המערכת, או לפקס, או לדואר
האלקטרוני

כתובת המערכת:
המכון למצוות התלויות בארץ
מושב בית עוזיאל
ד.ב. שמשון מיקוד 99794
טלפון: 08-9214829
פקס: 08-9207911
macon1@bezeqint.net

דמי מנוי לשנה: 60 ₪

תוכן הספר

דבר העורך קדושת התורה	5
מידע הלכתי איסור חדש - בנוגע לתוספים בדגי הסלמון הרה"ג רבי שניאור ז. רווח שליט"א רב במ.א גזר ויו"ר המכון למצוות התלויות בארץ	7
יין שנעשה מענבים שנלקחו מן הגוי מרח הגאון רבי עובדיה יוסף שליט"א הראשון לציון ונשיא מועצת חכמי התורה	8
תענית יז בתמוז מו"ר הגאון רבי שלמה משה עמאר שליט"א הראשון לציון והרב הראשי לישראל	14
עקירת אילני מאכל במקום שמזיקים או לצורך בנייה הרה"ג רבי שניאור ז. רווח שליט"א רב במ.א גזר ויו"ר המכון למצוות התלויות בארץ	17
הצלף לעניין מצוות התלויות בארץ ולעניין ברכה הרה"ג רבי אליהו ראש שליט"א מרבני המכון	26
כלאי הכרם שנזרעו בחו"ל הרה"ג רבי דוד טהרני שליט"א מרבני העיר ביתר יע"א	32
האם יתכן חיוב תרו"מ בפירות רבעי הרה"ג רבי משה לנדאו שליט"א מרבני המכון	36

קדושת התורה

חג השבועות נקרא ע"ש שבעה השבועות של ספירת העומר אשר בסיומם מגיע היום החמישים שהוא מקרא קודש.

מועד חג השבועות לא נקבע כשאר המועדים מצד התאריך שלו, אלא מצד היותו היום החמישים אחרי ספירת העומר ונקרא כאמור ע"ש ספירת השבועות.

חלוקת הספירה לשבעה שבועות כמו גם שמו של החג ע"ש ספירת השבועות מבליטים את המספר שבע כבעל משמעות מרכזית בספירת העומר. המספר שבע מגלם את התכלית הרוחנית של העולם הזה, שהרי שבע הינו שבת המהוה תכלית ומנוחה אחר ששת ימי המעשה וקדושת השבת נחשבת כמעין עולם הבא. גם השנה השביעית מוקדשת למנוחת העיסוק בעבודת השדה שהיא עסקי העולם הזה והקדשת השנה הזו ללימוד התורה. ואילו בספירת העומר יש לנו את העניין של שבע באופן כפול ומכופל – שבע שבתות!

על פי הקבלה, כידוע, כל שבוע שייך לאחת משבע הספירות, חסד, גבורה, תפארת, נצח, הוד, יסוד ומלכות. השבוע הראשון הוא כולו בירור ספירת ה'חסד', השבוע השני הוא בירור ספירת ה'גבורה' וכן הלאה. כמו כן בכל שבוע, לפי הספירה של אותו השבוע, מבוררת אותה הספירה ביחסה לשאר הספירות. כך שביום הראשון בשבוע הראשון הוא 'חסד שבחסד', היום השני הוא 'גבורה שבחסד' וכן הלאה 7 שבועות – שבע ספירות עד ליום ה-49 בו מבררים את הספירה מלכות שבמלכות ולמחרת הוא יום מתן תורה, חג השבועות.

הרי לנו שימי ספירת העומר הינם ימים ששייכים למימד הרוחני שבחינו והינם הכנה ליום מתן תורה. וראה עוד בחינוך (מצוה שו) שספירת העומר הינה להראות הצפיה למתן תורה. וכן מבואר במורה הנבוכים (ח"ג פרק מג). ועל עוד במהרש"א במסכת ע"ז דף ג. שמ"ט ימי ספירת העומר הינם מ"ט ימי טהרה כנגד היציאה ממ"ט שערי טומאה.

מאידך, הנה ימי העומר והקרבת הנלווים אליהם משוייכים בפשוטם לשבח והודאה על הקציר של התבואה החדשה, עומר התנופה מהתבואה החדשה, ומנחת שתי הלחם עם גמר הקציר וכמבואר ברמב"ן עה"ת, "והנה טעם הפרשה, שיתחיל לספור בתחילת קציר שעורים ויביא ראשית קצירו כרמל מנחה לשם, ויקריב עליו קרבן, וישלים מספרו בתחילת קציר חטים כעלות גדיש בעתו, ויביא ממנו סולת חטים מנחה לשם ויביא קרבן עליו".

ועל כרחך רואים אנו קשר ישיר בין העיסוק בקציר התבואה שהוא העיסוק הגשמי הפשוט ביותר למימד הרוחני הגבוה ביותר.

הנה אף בשבת דף לא. "אמר רבא בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו נשאת ונתת באמונה, קבעת עתים לתורה, עסקת בפריה ורבייה, צפית לישועה, פלפלת בחכמה, הבנת

דבר מתוך דבר". הרי לנו שהדין על המשא ומתן לצורך פרנסתו של האדם כמו גם על העיסוק ביישובו של עולם נערך בד בבד עם הדין על עבודתו הרוחנית בלימוד התורה ופלפול בחכמתה ועמל התורה להבין דבר מתוך דבר.

דבר זה מלמד אותנו, שכל מעשיו של האדם הירא את ה' בעולם, הן מעשיו הגשמיים, עיסוקו בפרנסתו ויישובו של עולם, והן עמל התורה בעיון והבנה עמוקה ועד להתקדשות והיטהרות וליבון המידות העמוקות ביותר בעולם הרוחני שהם הספירות העליונות – הכל שייך למערכת אחת של עבודת ה'. כלומר, גם כשאדם עוסק בצרכיו הגשמיים, אין זה חלילה 'הפסקה' מעבודת ה' אלא חלק אינטגרלי מעבודת ה' ושייך לאותה מערכת של עבודת ה' ברמות הכי גבוהות שיכולות להיות.

כדי להבין את עומק העניין, הנה כשנתבונן, תכונותיו של כל אדם באים לידי ביטוי בעיקר בעסקי פרנסתו. ראשית תחום הפרנסה, כאשר לפי בחירת תחום העיסוק ניתן ללמוד לא מעט על אופיו ואישיותו של האדם. כמו כן, העיסוק בענייני הפרנסה מזמן לאדם המון מצבים שבהם עליו לעמוד בנסיון, מהם נסיונות גדולים ביותר.

לאור הנ"ל, אחר שנגזר על האדם בזיעת אפיו תאכל לחם ועליו לעמול לפרנסתו, אזי משמעות הדבר איננה סתם שהאדם נתקלל במישור המעשי שלא תהא לו פרנסה בלא עמל. אלא משמעות הדבר שנגזר על האדם שחלק בלתי נפרד מתפקידו בעולם שהוא עיצוב האישיות שלו ובניית ה'בצלם אלוקים' שלו יהיה באמצעות עמל הפרנסה. ומאחר שעם ישראל היו ממלכת כהנים וגוי קדוש הרי שכל ההלכות הנוגעות לדיני הממונות הינן חלק מאופן היותם של עם ישראל ממלכת כהנים וגוי קדוש גם ברובד של הדאגה לצרכיהם הגשמיים ויישוב העולם וכיוצ"ב.

וממילא ההשפעה ההדדית בין הדרגות הרוחניות הגבוהות ויישומן גם במעשים הגשמיים, וההשפעה של ה'נשאת ונתת באמונה' גם בעולמות העליונים, זוהי בעצם מהותה של התורה, שהרי התורה מצד אחד קדושה בקדושה העליונה ביותר, קודשא בריך הוא ואורייתא וישראל חד הם, ובתורה עצמה יש התייחסות מפורטת לכל דבר ועניין בעולם העשייה הגשמית. והן הן הדברים, וזהו עומק עניין קבלת התורה, ולכן ע"י קבלת התורה עם ישראל נהיה עם נבחר ושונה מהותית מכל הגוים, משום שהמצוות אינם ברובד החיצוני מהחיים הגשמיים של האדם עצמו אלא הם מקדשות את האדם בכל רובדי החיים שלו, כולל גם עסקי אכילה ושתיה ושאר עיסוקיו הגשמיים.

ונמצא, שאצל יהודי, קדושת התורה באה לידי ביטוי בכל צעד מצעדיו ובכל מעשה ממעשיו, וקדושתו ניכרת עליו גם כאשר הוא עוסק בצרכים הגשמיים של העולם.

יה"ר שזכה בחג מתן תורה הבעל"ט שזמן מתן תורתנו ישפיע עלינו שפע של קדושת התורה וממנו יושפע לנו שפע רב בכל העולמות.

**בברכה
העורך**

איסור חדש

בימים אלו נאספים תאריכי הזריעות של הדגנים במדינות השונות בעולם, ומהם אנו למדים כי בשנה הבאה תהיה בעייה של חדש, משום שבשנה זו חברו יחד כמה טעמים לזריעה לאחר הפסח, האחד עקב כך שבשנה זו פסח חל מוקדם (בסוף חודש מרץ למנינם), וכן עקב החורף הקר והמושלג שהיה השנה. שתי עובדות אלו גרמו זריעה מאוחרת, ולדוגמא, באירופה רוב ככל השעורה נזרעה לאחר הפסח, כך שהתוצרת שתיאסף בחודש אוגוסט למנינם, תהיה באיסור חדש הנוהג כידוע לדעת מרן השו"ע גם בחו"ל וגם אצל נכרי מדאורייתא.

ראוי לציין כי הבעייה העיקרית היא בשעורה [לצורך משקה הבירה], ובעייה קטנה יותר בחיטת דורים לצרכי פסטה וקוסקוס ועוד, ופחות בחיטה לקמח שהיא בעיקר חיטת חורף [כלומר על פי רוב ללא איסור חדש].

להלן נתונים כפי שאסף ידידנו הרב המומחה רבי טוביה הוכוולד שליט"א לגבי גידול השעורה באירופה:

- ♦ במדינות הבאות כל התוצרת שנזרעה בשנה זו הזריעה התבצעה לאחר פסח וכל התוצרת היא באיסור חדש: פינלנד, שבדיה, צ'כיה, רוסיה, פולין, דנמרק.
- ♦ במדינות הבאות רוב התוצרת נזרעה לאחר פסח, והתוצרת שתשווק באוגוסט היא בחשש איסור חדש: אנגליה, גרמניה, סלובקיה, סקוטלנד, אירלנד, הולנד, אוסטריה.
- ♦ במדינות הבאות סיימו את הזריעות קודם הפסח, והם ללא חשש חדש: צרפת, ספרד.

עדכון על הנכתב במידע בגיליון הקודם

בגיליון הקודם ציינתי כי דגי הסלמון המשווקים כפילה שלם [לא מעובד ולא חתוך] אין בו חשש לתוספים האסורים הלכה למעשה בתוצרת המשווקת כיום מנורבגיה או מדרום אמריקה.

והנה שלח אלי ידידנו הרה"ג רבי משה פרץ ממקסיקו הודעה בה מודיעים מטעם כשרות OU, שעל דגי הסלמון שבכשרות שלהם יש משיחה של גלוקוזה על דגי הסלמון לצורך הברקתם. עכת"ד. אמנם לאחר בירור שעשיתי עם הרב האחראי ב OU, מתברר כי המדובר הוא על חלק מהיצורים במפעלי הסלמון באלסקה, שמקור הדגים הוא מהים, ולא בדגים המיובאים מנורבגיה וצ'ילה, שמקורם מכלובים [ולמעשה הוא כתב שעקב ביטולים רבים של הסירוף תירס, הוא איננו חושש גם לפסח]. על כן למעשה כפי שכתבנו בגיליון הקודם, דגי הסלמון המשווקים כיום בארץ [כאשר הם אינם מעובדים], ומקורם ממדינת נורבגיה או צ'ילה, אין בהם כל חשש לתוספים. [ולגבי המיובא מאלסקה שמקורו מן הים, מלבד החשש האמור, בלא"ה יש בו ריבוי תולעי אניסאקיס עד שלמעשה א"א להשתמש בדג זה עקב איסור שרץ המים, וכפי שכתבנו כבר כמה פעמים].

בייקרא דאורייתא

שניאור ז. רווח

בדין יין שנעשה מענבים שנלקחו מן הגוי

א. האם יש לברך על הפרשת תרו"מ מיין שנעשו מענבים של נכרי

כתב הרב המבי"ט ח"ב (סי' קצו), ועדיין אינני רואה שום חיוב לתרו"מ ליין שאנו עושים מן הענבים הנלקחים מן הגוים, ואנו דורכים אותם בביתנו, דהא דתנן (פ"קדמעשרות מ"ז), היין משיקפה (משעה שיצופו הזגין והחרצנים למעלה), מיירי ביין של ענבים הבא מקרקע ישראל וכו', או שהענבים עצמם נתמרחו ע"י ישראל שקנאם [וסיים בסוף סי' קצז] ובאלו כשלא הפריש מהם תרו"מ ועשה מהן יין הוי מירוח היין משיקפה, אבל אם נתמרחו הענבים ע"י הגוי שהניחם בסל וחיפה אותם, וכדתנן (שם מ"ה), הכלכלה משיקפה (אותם בעלי גפנים) או עד שימלא את הכלי, שאז פטורות הן מתרו"מ, אם נמלך ועשה מהן יין, מאין יבא חיוב תרו"מ ליון, כיון שהענבים נתמרחו כבר ע"י העכו"ם ונפטרו מתרו"מ, ואפילו אם לקח לכתחלה את הענבים לעשות מהן יין, כיון שיכול לאכול מהן בלא הפרשת תרו"מ, מאין יבא חיוב על היין, הא הוי כמו חטים שנלקחים מן הגוים אחר מירוחו, אע"פ שאינם ראויים אלא לכסוס, ואנחנו עושים בהם כמה מלאכות עד שעושים מהן פת, שפטורה מתרו"מ כיון שנתמרחו ע"י הגוים, וכל שכן ענבים הנאכלים מיד, ואפילו בקבע, כיון שנתנם בסל וחיפן שזהו מירוחם, פשיטא שאפילו יעשה מהן יין אח"כ, לא יתחייבו בתרו"מ, הילכך איני רואה סמך למה שנהגו להפריש תרו"מ מן היין, אלא שבשנים קדמוניות היו להרבה יהודים בתוגרמא כרמים, וגם היו היהודים קונים הרבה תירוש מכרמי הגוים שדרכום יהודים, והתירוש היה נטהר ע"י ישראל, ולא היה אפשר להבדיל בחביות היין הנלקחים מן הגוים, והיו מפרישים תרו"מ מן הכל, בחושבם שהתירוש הנטהר ע"י ישראל חייב בתרו"מ, ואע"פ כן איני רשאי לבטל מנהג הראשונים ולהתירן בלי תרו"מ, אבל לענין ברכה אני חושש למברכים מחטא ברכה לבטלה. עכת"ד.

ומכל מה שכתב הרב המבי"ט מוכח להדיא דמיירי בענבים שהביאום הגוים על מנת למוכרם בשוק, שמסתמא עומדים לאכילה, וכמו שכתב בשו"ת מהרשד"ם (חיו"ד סי' קצב), שענבים שמביאים הגוים למוכרם בשוק אין צריך להפריש תרו"מ מן היין שנעשה מהם, הואיל וכבר נגמרה מלאכתם ביד הגוי אשר הביאם לאכילה, והמפריש תרו"מ מן היין הזה אפילו בלא ברכה עובר על בל תשחית, ויש בו גם משום ביזוי אוכלים. וכ"כ במשפטי צדק הנ"ל (סי' צה). ובכל זאת יש מקום למ"ש בשו"ת מקור ישראל (חיו"ד סי' י, דף כב רע"ב), כי בר פלוגתיה דהמבי"ט דרך קסתו, וכתב, שאע"פ שהענבים נפטרו מתרו"מ ע"י מירוח הגוי, מ"מ אם עשאן יין, גורן חדש יש ליין, ופנים חדשות באו לכאן. (וע"ע בספר מעדני ארץ, תרומות, דכ"ח ע"א). אלא שהמקור ישראל שם סיים, שהמעין

היטב בדברי המבי"ט ישר יחזו פנימו, כי כל דבריו דברי אלהים חיים, שיש להפריש תרו"מ בלי ברכה. וסיים, שאע"פ שיש גוים שמביאים את הענבים לשוק כדי לעשות מהם יין, מ"מ אין להחמיר משום כך להפריש תרו"מ מספק, מכיון שמרן וכל רבני צפת גזרו בגזרת נח"ש והחרימו את כל המפריש תרו"מ על פירות הנלקחים מן הגוי, ונמרחו על ידי הגוי, הילכך אין להחמיר, ויש להעמיד הדבר על קו הדין. ע"ש. וכן כתב בשו"ת שדה הארץ ח"ג (חלק יו"ד סי' כה), שכן נוהגים בעה"ק ירושלים, להפריש בלי ברכה. וכן כתב מרן החיד"א בברכי יוסף (סי' שלא ס"קכג). ובספר ארץ חיים סתהון (סי' שלא סעיף עח) הביא דברי המבי"ט והאחרונים הנ"ל, וכתב, ומיהו רבינו המהרימ"ט כתב כי מרן מהריק"א היה נוהג בשביעית להפריש תרו"מ מפירות של גוי שנתמרחו ע"י ישראל "בלא ברכה". ומתבאר להדיא שבשאר שנים היה נוהג לברך. ע"ש. ושכן דעת הרדב"ז ח"ב (סי' תשל"א), והלק"ט ח"ב (סי' קמג). ומ"מ כיון דלא נפיק מפלוגתא דרבוותא יתרום בלי ברכה. ומה גם שכן המנהג. ע"ש.

ואולם באמת נראה דלכ"ע ענבים שבצרם הגוי בבירור לשם יין, והישראל קנאם ועשאם יין, בודאי שחייב להפריש תרו"מ "בברכה", וכמ"ש הרדב"ז (הלכות תרומות פ"א הל' יד), והשל"ה בשער האותיות (דף נגסע"ב), ומהרשד"ם (חיו"ד סי' קצב), ובספר חרדים (בדיני מצות התלויות בארץ דף ז' ע"א), ובשו"ת משפטי צדק (ס"ס צה), והמהר"ם בן חביב בשו"ת קול גדול (סי' צח). וכבר כתבתי כל זה בשו"ת יביע אומר ח"ה (חיו"ד סי' כח).

ותבט עיני בספר באר בשדה ח"א (עמוד שנג) שהביא דברי המבי"ט וסיעתו הנ"ל, ודברי הארץ חיים (סי' שלא סעיף עח), שדייק מדברי מהרימ"ט שמרן היה נוהג להפריש "בברכה", ושכ"כ הרדב"ז והלק"ט, אלא שכיון דלא נפקא מפלוגתא יש לתרום "בלי ברכה", וכ' שם "ונמשך אחריו בשו"ת יביע אומר ח"ה (חיו"ד סי' כח אות א) ד"ה ולענין".

והדברים תמוהים, שהרי המנהג לברך הביאווהו להלכה גדולי עולם, וטעמם ונימוקם עמם, ואיך יתכן לומר שאין לברך וכו'. וכד ניים ושכיב מר אמר דברים אלו, שהרי בשו"ת יביע אומר שם בד"ה ולענין, הבאתי מ"ש הרב פרי האדמה (ח"ד דף ד' ע"א), שהמנהג להפריש בלי ברכה, ושכן כתב בשו"ת שדה הארץ ח"ג (חיו"ד סי' כה), ועל זה כתבתי שאין מנהג זה מנהג שנוסד ע"פ ותיקין, שהרי בתשו' הרדב"ז ח"ד (סי' תשל"א) מבואר שצריך להפריש בברכה. וכ"כ בשו"ת משפטי צדק (ס"ס צה), וידוע שבמקום מנהג לא אמרינן ספק ברכות להקל. וכמ"ש בשו"ת תרומת הדשן (סי' לד), ובשו"ת חסד לאברהם אלקלעי (סי' יח), ובשו"ת לב חיים ח"ב (סי' קמב), ובשו"ת רב פעלים ח"ב (חאו"ח סי' ז), ועוד אחרונים רבים. ולפ"ז ניחא שפיר דעת מרן וכל קדושים שעמו, דס"ל דברוכי נמי מברכינן, משום דאזיל לשטתיה בכסף משנה (פרק א מהלכות תרומות הכ"ב) בתירוץ השני, שאף פירות חו"ל שנכנסו לארץ ונתמרחו שם, חייבים בחלה ובתרומה מן התורה, לפיכך נהי דיש קנין לעכו"ם בזמן הזה, מ"מ כיון שמירחן ישראל נתחייבו בתרו"מ דכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון. וכ"כ בספר תרועת מלך (סי' כג אות יב). [ושו"ר שכן כתב טעם זה הגר"ש סלאנט (הובא בתורת רבינו שמואל סלאנט ח"א עמוד רנ"א), שצריך מן הדין להפריש תרו"מ מן היין שנעשה בביתו של ישראל מן הענבים שנקנו מן הישמעאלים, דלא גרע מפירות חו"ל שהובאו לארץ ונתמרחו ביד ישראל. ומ"מ אם הביאם הגוי לשוק למוכרם "לאכילה", והישראל עשה מהם יין פטורים מתרו"מ, מפני שכבר נתמרחו ביד הגוי]. ומעתה בודאי שהעיקר שיש לברך, נמצא שגם לי לבב שצריך לברך, ואיך כתב בשמי להיפך שאין לברך. וכל מעיין ישפוט בצדק יראה שהרב באר בשדה שגה ברואה.

ב. דעתו של מי הקובעת, האם של המוכר הגוי או של הקונה היהודי

כתב הגאון חזון איש שביעית (פרק ז' סי' כב) בד"ה ומסתבר, שאם לקח ענבים מן הנכרי כדי לעשות יין, אפשר שחייב לעשר ולא מפטר משום מירוח הגוי, אפילו באופן שהנכרי חשב אותו לאכילה. (וכ"כ עוד בהל' מעשרות סי' ה אות ב).

הנה במחכ"ת אשתמיט מניה מה שכתב הרב פרי האדמה ח"ד (דף ד ע"א), שמתבאר מדברי מהרשד"ם (חיו"ד סי' קצב), שהדבר תלוי בדעתו של הגוי בוצר הענבים, שאם בצרם הגוי על דעת למוכרם בשוק לאכילה, אע"פ שהישראל שקנאם עשה מהם יין, פטורים מתרומות ומעשרות, ורק אם בצרם הגוי על דעת לעשות מהם יין, חייבים בתרומות ומעשרות. ושכן פסק הגאון אבי התעודה מהר"ר ישראל בנימין. וכן דעת הגאון מהר"י חאגיז בשו"ת הלכות קטנות חלק ב (סימן קמג). וכבר פסק כן הגאון מהר"ש גרמיזאן. ע"כ.

ודברי הגר"שגרמיזאן הובאו גם כן בשו"ת אדמת קודש חלק א (חלק יו"ד סי' כא) בתשובה להגאון ר' ברוך בנימין, וז"ל: שמעתי ותרזו בטני, כי שמעתי דבת רבים המדברים תועה על מורנו ורבנו מהר"ר ישראל בנימין זצ"ל, אבוהדמר שיחיה, שטוענים שלא יפה הורה במה שפסק שישראל הקונה ענבים מן הגוי שבצרם למוכרם בשוק, והישראל עשה מהם יין, שפטור מתרומות ומעשרות, ואמרו שאין הדין כן אלא צריך להפריש תרו"מ מן היין, ובאמת שאין צורך להשיב על דבריהם, שכבר הורה זקן לפטור, והוא המרא דאתרא ומי כמוהו מורה, ומי יבא אחר המלך, ואלו המערערים על הוראתו אינם ראויים להיות תלמידיו, ומכ"ש שאין בדבריהם ממש, וכבר הודו לו כל הרבנים הגדולים שבדורו. וכן פשט המנהג בירושלים, וגם אני עשיתי מעשה כדבריו. ואע"פ שיש מיעוט גוים שמביאים הענבים על דעת לעשות מהם יין, אין להחמיר מספק להפריש מהן תרו"מ מכיון שתרו"מ בזמן הזה אינם אלא מדרבנן, וספיקא דרבנן לקולא. והואיל ומרן וכל גדולי הדור שעמו גזרו בגזרת נח"ש ונידו והחרימו את המחמיר להפריש תרומות ומעשרות מפירות הנלקחים מן הגוי ונתמרחו על ידי הגוי, הילכך יש להעמיד הדבר על קו הדין. ע"כ.

וע"ע למהר"ם בן חביב בשו"ת קול גדול (סי' צח). והרה"ג חיים כסאר בספר "בעל שם טוב" (בהל' תרומות פ"א הל' יא) כתב, שישראל שלקח מן הגוי ענבים ועשאו יין חייב מן התורה בתרו"מ, ואע"פ שהגוי בצרם לאכילה, לאו כלום הוא וחייבים. והדבר פשוט בעיני. ע"ש. ואשתמיט מניה דברי הגאונים הנ"ל, שכתבו, שאם בצרם הגוי לאכילה, נחשב כנתמרחו ביד הגוי ופטורים מתרו"מ. וכ"כ בשו"ת מקור ישראל בורלא (חיו"ד סי' י דף כבסע"א), שענבים שמוכרים הגוים בשוק, כל שבשעת לקיטתן היה על דעת לאכול, משיניחם בסל או בכלכלה נגמרה מלאכתם ביד הגוי, אע"פ שלקחם ישראל ע"מ לדורכן ועשה מהם יין פטורים מתרו"מ, הואיל ונפטרו מעיקרם ביד הגוי. ע"ש. וכן יש להעיר על מה שכתב הגאון רש"זאוירבך בקובץ "כרם ציון השלם" (אוצר התרומות, עמוד קעח), שהלוקח ענבים מעכו"ם שתלשם העכו"ם "לאכילה" ונגמרה מלאכתם במילוי הכלכלה, ואח"כ עשה מהם יין חייב מן התורה בתרו"מ. ע"ש. ולפלא שנעלמו ממנו דברי גאוני ירושלים שכתבו להדיא שפטורים מתרו"מ. ועוד מתבאר מדברי הגאונים הנ"ל שגם בסתם ענבים שהביא הגוי "למוכרם בשוק", והישראל עשה מהם יין, פטורים מתרו"מ, וכמ"ש הגאון רבי ברוך בנימין, בשו"ת משפטי צדק גרמיזאן (סי' צה), שלדעת מהרשד"ם ומהר"י אשכנזי, ענבים שמכרם הגוי בשוק, סתמן לאכילה, ואם הישראל עשה מהם יין, לכ"ע אין צריך להפריש תרו"מ מן היין, כיון שנגמרה מלאכת הענבים ביד הגוי. והמפריש תרו"מ ממנו אפילו בלא ברכה מספק, עובר על בל תשחית ויש בו גם משום ביזוי אוכלים. וכן היה מורה מורנו ורבנו מהר"ר ישראל בנימין הלכה למעשה כמה שנים, ושום אחד מן הרבנים בזמנו לא פקפק על זה אלא כולם הודו לו, ומכיון שכבר הורה זקן, וכן דעת כל הרבנים

שבדורו, מי הוא זה שיבוא אחר המלך, ובפרט שכבר פשט המנהג פה ירושלים כסברתם. ע"כ.

וכן משמע הלשון בשו"ת מהר"ש גרמיזאן במשפטי צדק (עמוד רסט), שכתב להגן על הוראת הגאון ר' ישראל בנימין, שישראל הקונה ענבים מן הגוי שליטן כדי למכרם בשוק, פטורים מתרומות ומעשרות, והודו לו כל הרבנים שבדורו, וממילא משמע שכל שהוא קונה הענבים מהגוי שמוכר ענבים בשוק, פטורים מתרו"מ. כדתנן במעשרות (פ"א מ"ה) הכלכלה משיחפה. ופירשו המפרשים, שכל שליטן מן האילן ונתנם לתוך כלכלה וחיפה הסל בהוצין או עלים שדרכם לכסות הפירות בהם, נחשב לגמר מלאכה. וכן דייק מהר"ש גרמיזאן (שם עמוד רסח), מדברי מהרשד"ם (חיו"ד סי' קצב), שהכל תלוי בדעת הגוי, שאם בצרם למכור בשוק לאכילה והישראל עשה מהם יין, פטורים, ואם בצרם על דעת לעשות מהם יין, חייבים. ע"ש. וכ"כ בספר שלחן מלכים יו"ד (סי' שלא ס"קמא). וכ"כ בשו"ת מהר"ם בן חביב (סי' קכג), שאנו נוהגים בענבים שמביאים הגוים לאכילה, שאפילו הישראל דרכן ועשה מהם יין, אין אנו מפרישים מהם תרו"מ, יען שכבר נגמרה מלאכתן ביד גוי. ע"ש. ובשו"ת אדמת קודש ח"א (חלק יו"ד ר"ס כב). ואפילו אם יש מן הגוים שמביאים אותם על דעת לעשות מהם יין, הוה ליה ספקא דרבנן ולקולא. ויש להעמיד הדבר על קו הדין, מפני שהחרם שהחרימו גאוני צפת. ולאפוקי ממ"שבשו"ת ציץ אליעזר חלק א (סימן ז אות ג), שאם הביא הגוי ענבים בסתם למוכרם בשוק, והישראל קנה אותם לעשות מהם יין חייבים בתרו"מ. ע"ש. ובמחכ"ת אשתמטייתיה דברי הגדולים הנ"ל שפסקו להדיא שפטורים. וכן כתב להדיא בשו"ת הלק"ט ח"ב (סי' קמג), שחיוב הפרשת תרו"מ מן היין היינו כשנעשה היין מענבים שנלקחו מן הגוי, "שבצרם על מנת להדרך ולעשות מהם יין". ע"ש. וכ"כ בספר פרי האדמה ח"ד (דף ד ע"א) ד"ה הנה. ע"ש. וכל שכן בזמנינו אשר רבו יקבי היין הכשרים, ורוב ככל העולם אינם עושים יין בבתיהם, אלא קונים יין מן המוכן, הנמכר בכל מקום בראש כל חוצות, והענבים הנמכרים בשוק בודאי שעומדים הם לאכילה. והדברים ברורים.

והנה מה שכתבו רבותינו האחרונים הנ"ל שהכל תלוי בדעתו של הגוי המוכר, אם בצרן לאכילה, או ליין, כתב בשו"ת אדמת קודש (דף מח ע"א), שהדברים מגיעים למה שכתב הרא"ש (סוף פ"קדסוכה) וז"ל: כתב ה"ר ישעיה מטראני, אלו המחצלאות שמוכרים התגרים, וסתמן לאו לשכיבה קיימי, שהם ממלאים אותן צמר וגם עושים מהן מחיצות, הילכך לאו בתר עשייתן אזלינן, שאין האומן עושה אותן אלא למוכרן לכל מי שצריך להן, כל אחד ואחד לפי צרכו, ולכן אין ללכת אלא אחר קנייתן, שאם קנאן אדם לשכיבה מקבלים טומאה, ואין לסכך בהן, ואם קנאן לצורך דברים אחרים, אינן מקבלים טומאה, וכשרים לסכך בהן, ולכן יכול אדם לקנות מחצלת חדשה לשם סיכוך הסוכה ולסכך בה. ואף על גב דחזיא לשכיבה, בתר מחשבתו אזלינן, וכיון שלצורך סוכה קנאה אינה מקבלת טומאה וכשרה לסכך בה. וכתב ע"ז הרא"ש, ולא מסתבר לי אלא אחר מנהג המקום אזלינן, הילכך במקום שנהגו לשכב עליהן, אפילו אמר לאומן לתקן המחצלת לשם סיכוך, אין מסככין בה, כי מי יודע שאמר לתקנה לו לסיכוך, ואתו כ"עלסכוכי בהו. עכ"ל. וכן כתב בשלטי הגבורים, שרבינו ישעיה כתב, שאפילו במקום שנהגו לעשותה לשכיבה, הקונה אותה מן האומן על דעת לסכך בה, מותר לסכך בה. ולא נהירא להרא"ש, אלא הולכים אחר מנהג המקום, שכיון שדרכהם לעשותה לשכיבה, אפילו קנאה לשם סיכוך, או אפילו ציוה ג"כ לאומן לעשותה לשם סיכוך, אין מסככין בה, כי מי יודע שתיקנה לכך, כיון שדרך המקום לעשותה לשכיבה. ע"כ. וכתב הרב אדמת קודש, ולכאורה לדעת הרא"ש לא אזלינן בתר דעת הגוי, אלא בתר מנהג המקום. מיהו אפשר דבנ"ד אף הרא"ש מודה דמן הדין אזלינן בתר דעת הגוי, אלא דבנידונו משום גזירה דאתוכ"ע לסכך בהו אסר, כיון

שמנהג המקום לעשותן לשכיבה, אבל בנ"ד לא שייכא הך גזירה והך טעמא. ע"כ.

ובאמת שאף בדין הסוכה לא גזר הרא"ש אלא במקום שהמנהג שהמחצלת עומדת לשכיבה, וכמו שכתב המשנה ברורה (סי' תרכטס"ק"ח), שבמקום שאין המנהג מבורר, מותר לכ"ע לסכך בה. ולפ"י בנ"ד שאדרבה ידוע שרוב העולם קונים בשוק את הענבים לאכילה, פטורים מתרו"מ. והנה המאמר מרדכי (סי' תרכטס"ק"ה) כתב, דמין השמיט בש"ע דעת הרא"ש, משום דס"ל שדעת הפוסקים אינה כן, אלא הכל תלוי בעשייה. וכ"כ הבית מאיר שם, דמין הש"ע שהשמיט דעת הרא"ש, ס"ל לכהר"י, שחולק על הגזרה שכתב הרא"ש. וכן הרמב"ם מסתמא חולק על הרא"ש ואינו חש לגזרה זו. ע"ש. וכ"כ בשלחן גבוה (סי' תרכטס"ק יא), שמרן הש"ע לא חש לחומרת הרא"ש כי דרכו דרך הקודש לפסוק כשני עמודי הוראה, הרי"ף והרמב"ם, שלא חילקו בזה, ולכן סתם כדבריהם. ע"ש. וכן כתב בשו"ת פעולת צדיק ח"ב (סי' סח), שמרן הש"ע לא חש להחמיר כדעת הרא"ש, משום דס"ל כדעת רבינו ישעיה שסובר שאפילו מחצלאות של תגרים שעושים אותם על דעת להוביל בהם סחורות, שהם כלי ממש, מ"מ אם קנאם ישראל לשם סוכה, מסככים בהם. ע"ש. וכן העיר בקצרה בהגהות מהריק"ש. (וראה עוד בספר בית השואבה (דף כא ע"ב אות לא). וע' בשו"ת חבת הקודש סי' עח אות ב). וע"ע להגאון מהר"י בורלא בשו"ת מקור ישראל (חיו"ד סי' י דף כב ע"ד) שכתב, שלא כתב כן הרא"ש אלא לגבי סכך, דחיישינן דאתו לידי תקלה, אבל בעלמא כל שאין מנהג ידוע אזלינן בתר דעת הקונה, ובנ"ד רוב הענבים המובאים לשוק הם לאכילה, ונמצא שכבר נתמרחו ביד הגוי ופטורים מתרו"מ. וסיים (בסוף הסימן דף כד ע"א), שבהיות שרוב הענבים המובאים למכירה בשוק, עומדים לאכילה, וכבר נתמרחו ביד הגוי, אזלינן בתר רובא, ופטורים מתרומות ומעשרות, ומן הנמנע להחמיר כשעשה מהם הישראל יין, מכח ספק, להפריש מן היין תרו"מ, ופוק חזי לגדול אדונינו ורב, גדול הדור, אשר כל בית ישראל הולכים לאורו, וקבלו כל הוראותיו, הוא מרן הקדוש, שהעד העיד בנו בכסף משנה (פ"א מהלכות תרומות), שכל גדולי רבני צפת בדורו, גזרו בגזרת נח"ש שלא יוכל איש לעשר מן הלקוח מהגוי, וספק חרם להחמיר, וכמ"ש הכנה"ג יו"ד (סי' שלד הגב"י אות טו), בשם הרשב"א בתשובה (סי' תקצא), ושפתיו ברור מללו שגזרת חרם הוי ספקא דאורייתא ולחומרא, ולשון חרם כולל משפט "ארור". ושכן מבואר בשיח שרפי קודש בתשובות גדולי האחרונים. ומעתה כל הבא להחמיר בנ"ד, הוא נלכד בחרם, ויוצא שכרו בהפסדו, כי אין שום צד להחמיר בענבים הנמכרים בשוק שרובם ככולם עומדים לאכילה, והעושה יין מהם אין לו שום סרך של חיוב תרו"מ, מכל הטעמים המבוארים לעיל, ואסור למורה להורות להחמיר להפריש תרו"מ אפילו בלא ברכה. ע"ש. ולפ"ז בנ"ד לפי דברי האחרונים הנ"ל שלדעת מרן הכל תלוי בעשיית האומן, גם כאן הכל תלוי בדעת הגוי, אם תלשם לשם אכילה, בודאי שהם פטורים מתרומות ומעשרות, שמכיון שהגוי מירחם פטורים. וגם אם יש ספק, בספק תרו"מ בזה"ז דהוי מדרבנן אזלינן לקולא. וכדברי כל הגדולים הנ"ל.

אולם הלום ראיתי בספר אור לציון (שביעית, עמוד נח) ד"ה והנה, שאחר שהביא דעת מהרשד"ם והאדמת קודש שהכל תלוי בדעת הגוי, כתב, שזה תמוה לתלות הדבר בדעת הגוי, אלא הכל תלוי בדעת הקונה, שאם קנה הענבים לאכילה פטור מתרו"מ, ואם קנאם לעשות יין חייב בתרו"מ. ע"ש. ותמיהני שבא לחלוק מדעתו על הגדולים הנ"ל. ולא זכר ג"כ מדין המחצלת כנ"ל. הלכך העיקר כדברי הגדולים שהדבר תלוי בדעת הגוי שבצר את הענבים ומירחם אם לאכילה או ליין. וכן פסק בחלקת השדה ח"ב (עמוד קנו), ושכן הסכים הגרש"מ עמאר. ודלא כהאור לציון.

ג. העושה יין מצמוקים שנלקחו מגוי

ודע שמבואר בספר שלחן מלכים, הובא בספר פרי האדמה חלק ד (דף ד ע"א) הנ"ל, שצמוקים הנקחים מהגוי, סתמם עומדים לאכילה, ואם עשו מהם יין, פטור מתרומות ומעשרות. וכן כתב להדיא הגאון רבי שמואל גרמיזאן הנ"ל, בשו"ת משפטי צדק (סי' צה), וסיים, שאף הרוצה להורות שיפרישו תרו"מ בלי ברכה, אינו רשאי, וכמ"ש כו"ב מהריב"ל ח"ב (סי' יג) וכו'. ע"ש.

ואמנם בשו"ת בית שלמה מסקאלה (חלק אורח חיים סימן נד) הביא בשם הרה"ג השואל רבי יעקב משה, שהיה מו"צ בקהל קאסוב ואחר כך בצפת, שהעיד שהמנהג הפשוט בארץ ישראל שהקונים צמוקים מגוים ועושים מהם משקה שנוהגים להפריש תרומות ומעשרות מהמשקה, והוקשה לו שהרי זה נחשב גמר מלאכתו ביד עכו"ם, והשיב לו, שצריך לומר שאף על פי כן כשעשו מהם משקה הוברר הדבר שהצמוקים היו עומדים למשקה ע"כ.

ולפי האמור אין זה מנהג הבקיאים בהלכה, ואדרבה גדולי ישראל מעידים בגדלם שהמנהג פשוט להיפך, ושהמחמיר בזה אינו אלא מן המתמיהים, שחומרא הבאה לידי קולא היא, נגד גזירת נח"ש שגזרו כל גדולי הרבנים בדורו של מרן ז"ל.

וכן יש להשיב על דברי החזון איש (מעשרות סימן ה אות ב), שהלוקח צמוקים מהגוי ועושה יין, דינו כמו הלוקח ענבים במקום שרוב ענבים לאכילה ועשה מהם יין, שסתם צימוקים לאכילה ולא ליי, וכמו ששנינו במעשרות (פרק א) הצמוקים משיעמיד ערימה, לכן יש להפריש תרומות ומעשרות מהיין בלי ברכה עד כאן. ולפי האמור אין צריך להפריש תרומות ומעשרות מיין הצמוקים כלל, וכדין ענבים שהובאו לשוק על מנת למכרם לאכילה, ועשו מהם יין שפטור מתרומות ומעשרות. וכן פסק בשו"ת ציץ אליעזר ח"א (סי' ט אות ט), שמכיון שסתם צימוקים עומדים לאכילה, אף אם נעשה מהן יין, פטור מתרו"מ, שכבר נתמרחו ביד הגוי שמכרם. [וכן העיר בזה בשו"ת בית שלמה שם שהרי סתם צימוקים עומדים לאכילה וכו'].

והן עתה נדפסה תשובת מהרח"ץ מכתב-יד בספר היובל (אלביק, עמוד שמז) וראיתי שכ' להשיב לשואל שהעיד שהמנהג להפריש תרו"מ מיין צמוקים, וכתב לקיים המנהג. (וכן נדפס עתה בשו"ת באר מים חיים סימן פד). [והוא ז"ל הולך בשיטת רבו האר"י ז"ל. בשער המצות פרשת וילך. וראה בספרי שו"ת יביע אומר חלק ה' חלק יורה דעה סימן כט אות ב והלאה. ודו"ק]. ומכל מקום נראה שהעיקר להלכה כד' האחרונים לפטור. ושלא כמו שכ' הרה"ג נסים כצ'ורי בספר חובת הארץ (סי' ב אות ה) לחייב לעשר בלי ברכה. ונעלם ממנו מ"ש במשפטי צדק (סי' צה), שהרוצה להורות כן אינו רשאי. וכנ"ל.

וראה עוד בזה בשו"ת משפט כהן (סימן לח אות ה), ובשו"ת מורשת משה (סימן סב). והלום ראיתי בספר עוטה אור (הלכות תרומות ומעשרות, סי' כב אות ו, עמוד קיב) שכתב, שהלוקח צמוקים או ענבי מאכל של גוי, או מחוץ לארץ, ועשה מהם יין, לדעת הרמב"ן בפרשת ראה חייב להפריש תרומות ומעשרות. ע"ש. וליתא, ואשתמטיתיה דברי האחרונים הנ"ל שכתבו לפוטרים מתרו"מ, משום דמירוח הגוי שהביאם לאכילה פוטרים. ואכמ"ל יותר.

תענית יז בתמוז

קצת מעניני החודש

א. טוב לתת צדקה בערב ראש חודש תמוז. ויכוין דהחודש הזה הוא לתקן במדת התפארת. ועל כן יזהר בו ביותר בגזל וגניבה ואכילת דברים האסורים, ושלא להיות הולך רכיל מגלה סוד. (מועד לכל חי סימן ט' אות א', בשם הרב מעשה הצדקה).

ב. מה טוב להשתטח על קברו של יוסף הצדיק זיע"א ביום ר"ח תמוז. והזמן גורם לבקש ממנו מחילה על מכירתו בחודש זה, שזה גרם הגלות ככתוב בזוהר חדש. (מול"ח שם אות ג').

יום שבעה עשר בתמוז

א. כה אמר ה' צבאות, צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי, יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים (זכריה ח', י"ט).

"צום הרביעי" הוא יום שבעה עשר בתמוז, שחל בחודש הרביעי, שבו הובקעה העיר. (עי' ר"ה י"ח ע"ב, ותענית כ"ח כ"ב).

וחמשה דברים את אבותינו בשבעה עשר בתמוז, נשתברו הלוחות, ובטל התמיד, והובקעה העיר, ושרף אפוסטמוס את התורה, והעמיד צלם בהיכל. (משנה תענית דף כ"ז).

ב. בשבת שקודם הצום, מכריז השליח ציבור על הצום (שו"ע סי' תק"נ ס"ד). ומכריז אחר ההפטרה קודם "אשרי". ונוסח ההכרזה "אחינו בית ישראל שמעו וכו'... והאמת והשלום אהבו". (הרד"א, ב"י, כה"ח אות כ"ד).

ג. עיקר תקנת הצום הוא כדי להכניע לב האדם ויפשפש במעשיו ויחזור בתשובה. וכדברי הרמב"ם (פ"ה מהל' תענית ה"א) זה לשונו: ואלו הימים שכל ישראל מתענים בהם מפני הצרות שאירעו בהם, כדי לעורר הלבבות לפתוח דרכי התשובה, ויהיה זכרון למעשינו הרעים ומעשה אבותינו שהיה כמעשינו עתה, עד שגרם להם ולנו אותם הצרות, שבזכרון דברים אלו נשוב להיטיב מעשינו, כמו שנאמר "והתודו את עונם ואת עון אבותם". וכתב בכף החיים (סי' תקמ"ט אות ב') שעל כן חייב כל אדם לשוב בתשובה ולפשפש במעשיו באלו הימים יותר מבשאר ימים, כיון שמפני כך היתה תקנת התענית.

החייבים והפטורים בתענית

א. הכל חייבין להתענות בארבע הצומות, תשעה באב, שבעה עשר בתמוז, ג' בתשרי, ועשרה בטבת, מפני הדברים הרעים שאירעו בהם. ואסור לפרוץ גדר. (שו"ע סי' תקנ"א).

ב. אפילו תלמידי חכמים שתורתם אומנותם, וכן מלמדי תינוקות חייבים להתענות בארבעה צומות הללו, וכל שכן הפועלים והפקידים, כולם חייבים להתענות. (חזו"ע עמוד מ"ג).

ג. משימלאו לבת י"ב שנה ויום אחד, ולבן י"ג שנה ויום אחד, חייבים הם להתענות אעפ"י שלא הביאו שתי שערות, וקודם לכן אינם חייבים. (פמ"ג בא"א אות ב' בשם א"ר. מ"ב בבה"ל. כה"ח אות א'). ולא דמי ליום הכפורים (בסי' תרט"ז) שכבר מגיל י"א שנה מחנכין הקטנים לצום, דתענית כיפור החמירו בה מפני שהיא מן התורה, אבל תעניות אלו אינן אלא מדרבנן, ואין להחמיר בהם משום חשש סכנה. ומיהו חינוך לתענית של שעות שלא שייך בו סכנה יש לחנכם גם בשאר תעניות.¹

ד. עוברות ומניקות פטורות מג' צומות (י"ז בתמוז, ג' בתשרי, וי' בטבת, וכ"ש תענית אסתר). ואף על פי כן ראוי שלא תאכלנה להתענג וכו' אלא כדי קיום הולד. (שו"ע סי' תקנ"ד ס"ה). והרמ"א (ריש סי' תק"נ) כתב שאם אינן מצטערות נהגו להחמיר. וע"ש. וכתב בספר תורת אמת (שם) דאנן קיימא לן כדעת מרן.

ומעוברות ומניקות כשהן חלושות אין להן להחמיר להתענות. ואף על פי כן לא ראוי שלא תאכלנה להתענג במאכל ובמשתה, אלא כדי קיום הולד. (שו"ע סי' תקנ"ד ס"ה, והרמ"א בהג"ה סי' תק"נ ס"א, ואחרונים).

ה. מאימתי נקראת מעוברת, מסתבר שהוא מעת שהוכר הולד, שהוא כמשלוש חדשים מתחלת ההריון. ומכל מקום החל מארבעים יום להריונה, שהיא עת יצירת הולד, אם היא מצטערת היא בכלל מעוברת, ולפני כן היא ככל הנשים. וכ"כ הגר"ח פלאג'י במועד לכל חי (סי' ט' אות י"ד). אבל אם מרגשת חולשה, אין להחמיר בה כלל, אפילו לפני ארבעים יום. (מור"ק, משנ"ב אות ב', כה"ח אות ה').

ו. אשה מניקה, שהפסיקה להניק לאחר כמה חדשים, והיא בתוך כ"ד חודש ללידתה, נחלקו האחרונים אם צריכה להתענות בשלוש הצומות. ויש להורות שאם היא בריאה, ומרגישה שיכולה להתענות ולהשלים, תתענה, ואם מרגישה חולשה, ויש לה צער להמשיך בתעניתה, די לה בתענית שעות כפי יכולתה. (חזו"ע עמוד ס"ב).

ז. חולה שאין בו סכנה פטור מלהתענות, ואסור להחמיר על עצמו (חיי אדם מ"ב אות ד').

¹ ערך השלחן (סי' תקנ"ד אות ב'). וכ"כ בבית הלל יו"ד (סי' רס"ה). וכמובא כל זאת בכף החיים (שם אות כ"ג). ומיהו דעת המטה יהודה אינה כן. והרמ"ע ז"ל כתב דקטנים מאכילים אותם לחם ומים בלבד, כדי שיתאבלו עם הצבור. והמג"א (סי' תק"נ סק"ב) כ' דהיינו דוקא כשיש לו דעת להתאבל. גם הח"א כ' דאעפ"י שאין מחוייבים לחנוך קטנים אפי' בתענית שעות, ואפילו בבן י"ב שנה, מ"מ ראוי לחנכם שלא יאכלו רק כדי קיום הגוף לחם ומים או מאכל פשוט. והובא במ"ב (סק"ה). ובכה"ח (אות ט') כתב דבס' הלכה ברורה (אות א') השיג על דברי הרמ"ע הנו', וכתב שכמדומה שלא נהגו כן. וגם החיד"א בברכ"י (אות א') כ' שלא נהגו כן.

ח. אנשים תשושי כח או זקנים שהתענית צער גדול להם, והרופא אומר שהתענית תזיק להם, לא יתענו. (רוח חיים, כה"ח סי' תק"נ אות ו'). ואינם צריכים התרה. (חזו"ע עמוד ס"ה).

ט. מי שסובל בתענית ציבור ממיחושי ראש, מותר לו לבלוע גלולה בלא מים, כל שאין בה טעם טוב שהחיד נהנה ממנה. ואם אי אפשר לו לבלוע הגלולה בלי מים, מותר לו לבלועה עם מעט מים. (חזון עובדיה עמוד ל').

י. כל הצריך לאכול, לא יענג עצמו בבשר ויין, רק יאכל מה שצריך לו. (מ"ב אות ד'. כה"ח אות ז'). והוא הדין לתשושי כח וזקנים שהרופא אומר שהתענית מזיק להם. (רוח חיים. כה"ח אות ו').

והכל לפי כוחו וענינו של כל אחד ואחד, כי בעינינו ראינו זקנים מופלגים שהפליגו בתעניות והאריכו ימים, וכל הזקנים שראינו וידענו לא שמענו שיבטלו איזה תענית, אלא אדרבה הוסיפו עוד משלהם כהנה וכהנה, והחכם עיניו בראשו לשקול כל דבר לגופו. וכבר כתב מרן (סי' תקע"א ס"א) שהיושב בתענית אם הוא יכול לסבול התענית נקרא קדוש, ואם לאו כגון שאינו בריא וחזק, נקרא חוטא. עכ"ל. ואחד המרבה ואחד הממעט ובלבד שיכוין לבו לשמים.

יא. מי שאינו יכול להתענות מחמת חולי וכיוצא בזה, אינו צריך התרה.²

יב. הנודר להתענות יום זה (כגון שאמר מאתמול: "למחר" אהא בתענית), ושכח ואכל, משלים תעניתו. והוא הדין אם היה תענית חלום או תענית ציבור. ואינו צריך להתענות יום אחר במקומו. (שו"ע סי' תקס"ח ס"א, ומ"ב וכה"ח ואחרונים).

² כן כתבו בשו"ת זרע אמת (חאו"ח סי' ע"ה), ומרן החיד"א במחזיק ברכה, וזכור לאברהם, ושערי תשובה. וכמובא בכף החיים (סי' תק"נ אות ב'). וכתב שגם בט' באב א"צ התרה. ומה שכתב בזרע אמת שם חוץ מט' באב, הוא משום שעיקר השאלה היתה על ג' צומות שהם מצד מנהג, אבל ט' באב שהוא מהדין פשיטא שא"צ התרה. #

הרה"ג
רבי שניאור ז. רווח
שליט"א

רב במ.א גזר ויו"ר המכון
למצוות התלויות בארץ

בדין עקירת אילני מאכל כשהם מזיקים וכשצריך את מקומם לצורך בנייה

ד' סיון תשע"א

לכבוד

הרב יהודה רענן (ריעאני)

מעיה"ת רכסים

שלום וברכה!

בנידון שאלתך, שאתה מתכנן בניה בקומת עמודים של ביתך, כאשר הבניה מיועדת למגורים או להשכרה, ובהתאם לתוכניות הבניה יש צורך לעקור עצי מאכל, כשחלקם מפריעים לבניה ממש, וחלקם יצאו ממש בסמיכות לחלונות ויפריעו לחדירת אור ואויר. וצינת בשאלתך את סוגי העצים וגילם. ושאלתך אם מותר יהיה לעקור עצים אלו לצורך הבניה, האור והאויר? ועוד הוספת לשאול אודות עץ תות גדול וגבוה, אך פירתיו אינם ראויים לאכילה מחמת חרקים המצויים בו, והפירות מלכלכים את השטח המיועד לבניה, ועוד שהשרשים מזיקים למערכת הביוב שלך ושל שכנך, ועל כל זה ביקשת להורות לכם, האם מותר לעקור את העצים ואם כן באיזה אופן, והאם מותר לשכן לעקור את עץ התות שמפריע וכאמור לעיל. ובמכתבך צינת לדברי הרמב"ם בהל' מלכים פ"ג.

הנה קודם לדברי רבנו הרמב"ם נביא את הסוגיא בגמרא בבא קמא דף צא ע"ב, אמר רב, דיקלא דטעין קבא אסור למיקצציה, ובהמשך את דברי רב חנינא, שבנו נפטר כיון שקץ תאנה בלא זמנה, ובהמשך דברי רבינא שאם היו העצים מעולים בדמים מותר, ומבאר שם רש"י שהיינו כאשר דמי הקורות לבנין יקרים יותר משבח הפירות. ובהמשך, הביאה הגמ' שם מעשים שהאמוראים התירו להוריד עץ פירות כאשר הוא הזיק לעצים אחרים. הנה אם כן מצינו בגמרא את ההיתרים הבאים לקוץ אילן, א. שהעץ הזקין ואינו עושה כי אם מעט פירות [כגון דקל שעושה פחות מקב תמרים, או זית שעושה פחות מרבע קב זיתים]. ב. אם שווי העץ עבור קורות בנין שווה יותר מפירות האילן. ג. כשהעץ מזיק לאילנות אחרים. ועוד שנינו בגמ' שם שכל הדין של כריתת עץ הוא רק בעץ מאכל אך לא באילן סרק. ובאמת רבינו הרמב"ם פסק כל הדברים הנז' הלכה למעשה בהל' מלכים בפ"ו כאשר בהלכה ט, פסק דין אילן סרק ועץ מאכל שהזקין, ובהלכה ח' פסק שמותר לקצוץ אם היה מזיק

לאילנות אחרים או בשדה אחרים, או מפני שדמיו יקרים, כיון שלא אסרה תורה אלא דרך השחתה. נמצינו למדים שמחד איסור קציצת אילן הוא איסור מהתורה, וכל מי שעובר וקוצץ הרי שהוא לוקה כיון שעובר על לאו שנאמר "לא תשחית את עצה", ומאידך כל האיסור הוא דרך השחתה, אולם שלא כדרך השחתה כגון הנז' לעיל, מותר גמור הוא.

א"כ לנידון שאלתך השניה אודות עץ התות, מה שכתבת על כך שיש בו חרקים ותולעים, אפשר שאינו בגדר עץ שהזקין, כיון שבטיפול נאות בפירות הוא יוציא את הפירות ראויין, אולם מה שכתבת בסוף דבריך שהוא מזיק למערכת הביוב שלך ושל השכן באמצעות שרשיו, הרי שיש כאן היתר גמור של עץ המזיק, ויהיה מותר לקוצו, וכיון שבנידוד הנזק הוא השורשים לאו מהני קיצוצו רק מעל פני האדמה, אלא יש לעוקרו עם שרשיו לכל יאקו למערכות הביוב, וע"ע לקמן.

אמנם לשאלתך אודות העצים האחרים שמפריעים לבניה עתידית שאתה רוצה לבנות, הנה לכאורה בכל ההיתרים הנז' לעיל לא מצינו היתר של בניה, אלא שמצאנו לשנים מרבתינו הראשונים שכתבו להתיר לקצוץ עץ מאכל בצריך למקומו, והם רבינו הרא"ש על הסוגיא בבבא קמא שם, ורבינו ירוחם (נתיב ל"א ח"ב). וכך פסק להלכה רבינו הט"ז (יו"ד סי' קט"ז ס"ק ר') וסיים שם וז"ל: וזוה התרתי לאחד שהיה לו קרקע עם אילנות לקוף האילנות אע"פ שהיה בהם פירות, כדי לבנות בית דירה עליה, עכ"ד. וכעין דבריו מצאנו עוד לרבתינו האחרונים שהביאו דברי הרא"ש להלכה ולמעשה, וכן פסק בשו"ע הרב, בהלכות שמירת גו"נ, כאשר בסעי' יד שם הביא שהמשחית את העץ עובר בלא תעשה והוסיף בסוגרים שזה ק"ו שאם אסרה תורה בשל גוי שאתה נלחם בו, ק"ו בשל ישראל או הפקר. ובסעי' טו כתב שכל האיסור הוא דרך השחתה, אולם ע"מ לתקן מותר לקלקל, כגון כשמכחיש את הקרקע, או אילנות אחרים, או כשצריך למקומו לבנות שם, או כשמאפיל על החלון, וכן אם דמיו יקרים, וכן כל כיוצא באלו הקלקולים, עי"ש. אלא שבתחילת דבריו הדגיש שכל ההיתר לקלקל ע"מ לתקן, היינו אם א"א לתקן אלא ע"י קלקול זה. עיי"ש. וכל ההיתרים הנז' לעיל הם אף שלא במקום מצוה, וק"ו כשזה בניה למצוה, וכגון בנין בארץ ישראל שיש בו משום יישוב ארץ ישראל שהיא מצוה רבה [שו"ת יבי"א ח"ה יו"ד סו"ס יב], לצורך בניית בית כנסת [שו"ת שאלת יעבץ ח"א סי' עו], לצורך בניית מקוה [שו"ת דברי חיים ח"ב יו"ד סי' נז], לצורך בניית סוכה והכשר סוכה [שו"ת ויעתר יצחק סי' סד. הגר"ס אריבי זצ"ל במאמר שהובא בספר יבולי שדה שיו"ל בהוצאת המכון למצוות התלויות בארץ, על שביעית עמ' צג].

ואמנם מצינו לכמה מרבתינו האחרונים שחלקו על הוראת הט"ז להתיר לצורך בניה בהסתמך על רבתינו הראשונים הרא"ש ורי"ז הנז' לעיל. יעוי' בשו"ת בית יעקב (סי' קמ) שכתב להוכיח מדברי התוס' בב"ב דכ"ו ד"ה אנא לא, שכתבו אודות המעשה שהיה אצל רבא שהיה לו עצים בגבול עם רב יוסף והציפורים שהיו יושבים על העצים של רבא היו יורדים לפרדס של רב יוסף והיו מזיקים לו, ורבא לא רצה לקוף למרות טענתו של רב יוסף שהוא מזיק לו, ומקשה שם התוס' שהרי קי"ל קוצץ ונותן דמים, וא"כ מדוע רבא לא קצץ? וכותב התוס' שאיכא לאוקומי שבעץ סרק קמיירי. ורבנו הרא"ש כתב, בדעת רבא או שלדחוייה בעלמא קמכוין, או שלא מסתבר לו טעמו של רב יוסף. ומסיים שהלכתא כרב יוסף. ומדייק הבית יעקב שהתוס' פליג על דברי הרא"ש בכך שהעמיד שבאילן סרק קמיירי, ולא בעץ מאכל. ועוד הוכיח מתוס' עמ"ס ברכות (דל"ו ע"ב בד"ה אין קוצצין) על דברי הגמ' שאין קוצצין בשביעית, ומקשה שם התוס', שהרי בלא"ה אסור לקצוץ משום לא תשחית את עצה, ומיישב התוס' שמיירי שלא טעין קבא או שמעולה בדמים, עכ"ד. ומדייק הבית יעקב שאם דברי הרא"ש נמי ס"ל להתוס' מדוע לא כתב גם שמותר בצריך למקומו? ולכן להלכה כתב לדחות מההלכה את דעת הרא"ש ולא להתיר בצריך למקומו,

ודלא כמו שפסק הט"ז. וכעין דיוקו האחרון מהתוס' כ"כ בשו"ת מהר"י אשכנזי חיו"ד סי' לג, לדייק מדברי הרמב"ם שהבאנו בתחילת דברינו, שמדוע הביא כמה אופנים של היתר ולא הביא היתר של צריך למקומו, וכן הביא הרב שדי חמד (מערכת ב' כלל קב) מספר מראה הנוגה (דצ"ד ע"ב) שדייק מהרמב"ם ומהתוס' בברכות דלא כהרא"ש, אולם השיבו על כל טענותיהם בהרחבה גדולה רבותינו האחרונים, וכבר השדי חמד שם כתב שאין דרכו של הרמב"ם להביא רק מה שמפורש בש"ס, ולכן אין כל הוכחה מזה שהשמיט דין צריך למקומו, וכן התוס' בברכות כתבו כדוגמא ולא ציינו את כולם, ותדע שגם הרא"ש בתוספותיו שם הקשה קושית התוס', והשיב כדבריו, ובוודאי שאינו חולק על דברי עצמו. וכדברים אלו כתב ליישב מודנפשיה מרן בעל יביע אומר (ח"ה יו"ד סי' יב אות ב'), וביב"א שם דחה גם את הוכחתו הראשונה של הבית יעקב, שהרי תוס' כתב את דבריו אליבא דרבא שלא קיי"ל להלכה כוותיה אלא כדעת רב יוסף. והביא שם דיעות הרבה מן הראשונים שס"ל דלא כדעת התוס' ובהם הרמב"ן, הרשב"א, הר"ן, הריטב"א, נמוקי יוסף, רבינו יונה, המאירי ועוד. ואף מרן החיד"א זצ"ל בספרו שו"ת חיים שאל (ח"א סי' כב) האריך לדחות דברי הבית יעקב, וגם החת"ס בספרו (יו"ד סי' קב) כתב שדברי הרב בית יעקב אינם נכונים. ובאמת מצינו להלכה להפוסקים שכתבו הלכה למעשה שע"ז הם סומכים ומורים להתיר קציצת אילנות לצורת בניה, וכ"כ הכנסת הגדולה (סי' קטז הגב"י אות לא), וכן הביא ביב"א שם מספר שערי דעה (סי' קטז סק"ב) שלאחר שדחה את דברי הבית יעקב, הוסיף, וכבר נוהגים כל מורי הוראות להקל כשצריך למקומו עכ"ל.

והנה בנידו"ד שאלתך, ציינת שהדירה שאתה מתכוין לבנות היא למגורים להשכרה, ומשמע א"כ שאין המדובר בהרחבת דירה מפני מגורים בצמצום לבני הבית אלא להרווחה כדי שיהי' לך מקור הכנסה מהשכירות, ויש לדון אם ההיתר עבור בניה נאמר בכל גוונא אף למטרת הרווחה או רק לצורך מגורים שיש בזה צורך ממש מפני הדחוקות. והנה יעוי' בשו"ת חוות יאיר סי' קצה שכתב בזה"ל: ונ"ל גם מ"ש הרא"ש להתיר לצורך מקום, ר"ל שרצה להנות שם או לתקן לו במקומו דבר הנצרך לו, משא"כ להרחיב חצרו ולצורך טיול ותוספת אור ורווח בעלמא, לא אמר. וכן פסק להלכה מרן הראש"ל בספרו יביע אומר בתשובתו הנז' בסוף התשובה וז"ל: "סוף דבר הכל נשמע, שהעיקר להלכה שמותר לקצוץ אינני מאכל כדי להרחיב דירתו אשר היא כיום דחוקה ומצומצמת למשפחה ברוכת הילדים הע"י, וכי', ומכל מקום אם מרחיב דירתו לטיול ולהרווחה בעלמא, או לניו וליופי, אין להתיר קציצת האילנות בשביל כך, עכ"ל. אולם לאחר העיון יש לבאר שכוונת הרווחה היא באם בונה לשם דירתו שלו, והיא מספקת לו די והותר, ורק רוצה להוסיף להרווחה או נוי וכיו"ב, אבל בנדו"ד שבונה למגורים ולהשכרה, הרי דינו כקבלן שבונה בתים עבור אנשים אחרים, שעבורם זה בית למגורים ולא להרווחה, ובודאי מותר לו הדבר, שהרי ודאי יש חוסר בבתיים למגורים עבור אנשי ארץ ישראל והעולים אליה, וא"כ כיון שלזה שישכיר ויבוא להתגורר זה בית מגורים ולא להרווחה, לכאורה נשאר חי וקיים ההיתר של קציצת לצורך מגורים. [וכעין מה שפסק בספר ילקוט יוסף בח"ה דיני תשעה באב ס"ד, שמוותר לקבלנים להתחיל לבנות אחר ר"ח אב, אף שעושים זאת כדי להרוויח ממנו, מ"מ כיון שיש מחסור בדירות למגורים, אין זה בכלל בנין של הרווחה שאסור, ומכ"ש שיש בזה משום מצוות יישוב ארץ ישראל, עי"ש. וה"ה בנדו"ד].

והנה עד כאן עסקנו באסור ובמותר בקציצת העץ משום איסור תורה שנאמר "לא תשחית עת עצה", והמשחית עובר בלאו וחייב מלקות. [ועי' רמב"ן במנין העשין על הרמב"ן מצוה ו', שיש עשה "כי ממנו תאכל", וכשמשחית ממילא עובר על עשה, ועי' בפ"י התורה תמימה על הפס' שם, שעובר על עשה שלא הבא מכלל עשה, עשה. ועי"ש]. אולם בתחילת דברינו הבאנו את הגמרא בב"ק שאמר רב חנינא, שבנו שיבחת נפטר, משום שקץ תאנה בלא

זמנה. הרי שיש כאן מלבד האיסור של לאו מן התורה, גם איסור משום סכנה. ובשלמא אם נאמר ששיבחת קצץ שלא כדין ועבר על איסור ולכן הסתכן ומת, ניחא, שכל שעושה כדין וקוצץ כשמותר, לא יאונה לו כל רע. אולם כתב בשו"ת שאילת יעב"ץ (ח"א סי' עו) שלא מסתבר ששיבחת עבר איסור תורה וקצץ שלא כדין, ובהכרח שחסיד גדול היה שלא נמצא בו כי אם עון זה, וע"כ שמדובר היה באופן שמותר לקוץ, רק אין זה מידת חסידות, והוא שחסיד היה, נפגע. אבל לשאר העולם, שרי. והוסיף שאפשר שאף לכל אדם אסור ומה שכתב שיש אופנים שמותר, היינו מותר משום בל תשחית, אולם לעולם זה אסור משום סכנה, עכת"ד. אלא שכבר דחו דבריו רוב ככל האחרונים, ופירשו במעשה של בנו של רב חנינא, שטעה הבן שראה שעושה מקצת פירות וחשב שדינו כחזקין, ובאמת אינו כך, אלא אם עושה פחות מקב, [ובספר בן יהוידע (עמ"ס ב"ב דכ"ו ע"א) ביאר באופן אחר ועי' ביבי"א שם אות ד' מש"כ על דבריו]. ועי' עוד בדברי הרחיד"א הנז' לעיל (בסי' כג) שדחה את דברי הרב שאילת יעב"ץ. ועוד מרבותינו האחרונים שדחו את דבריו, והביאם ביבי"א שם באות ג' עי"ש. והעיקר נראה שלא כדבריו אחרי שרבותינו הפוסקים הביאו הלכה למעשה את האופנים המותרים ובראשם רבינו הרמב"ם והרא"ש, ולא אחד מהם חשש להזכיר לחשוש משום סכנה ולאסור, וברור שלהלכה ולמעשה לא אחד חשש לדבריו, אלא כאשר הקציצה היא באופן המותר, אין לחוש אף לסכנה.

ומכל מקום, מצאנו לרבותינו האחרונים שחששו משום חשש סכנה, ולא משום איסור וכמבואר לעיל שאין צד איסור, אולם שמפני חשש סכנה לא יצאנו, וזאת בהסתמך על כך שבצוואת רבי יהודה החסיד (אות נג, ובמהדורת מרגליות אות מה) כתב בלא תנאים המתירים שאסור לקצוץ אילן מאכל. וכך הבין בדבריו מרן הרחיד"א בסוף תשובתו הנז' (סי' כג בסופו) וכתב שלרווחא דמילתא נראה שיקוץ אותו ע"י גוי. ומרן שליט"א ביבי"א שם כתב שהגם שאמרינן שמאן דלא קפיד לא מקפידנן בהדיה, מ"מ הרוצה להחמיר ומהיות טוב יקוץ ע"י גוי, [ועוד הביא באות ו' שם שבשו"ת אבני צדק כתב להחמיר בקציצת אילן אף ע"י גוי, משום שיד פועל כיד בעה"ב, אא"כ הקנה את האילן לגוי לפני קציצתו כדי שלא יהיה ידו כידו. והביא ביבי"א שם בשם שו"ת נטע שורק שכל דברי האבני צדק אליבא דהמחנ"א, נכון וצודק, אם הוא שכיר יום שלו, אך אם שכרו רק לקציצת האילן בלבד לא אמרינן יד פועל כיד בעה"ב. ועוד הוסיף ביבי"א שם לדון בעיקר דברי המחנ"א, עי"ש]. וע"ע שם באריכות מה שדן בדבריהם, עכ"פ למעשה כתב להקל בפשיטות ע"י גוי בלא קנין כלל, ומכ"ש לשכור רק לקציצת האילן, ואף אין בזה כל חשש איסור של אמירה לגוי וכמבואר שם. [וכעת ראיתי בצוואת רבי יהודה החסיד (אות מד במהדורת מרגליות) שכתב בזה"ל: וכן אילן העושה פירות ב' פעמים בשנה, יש לקצצו מיד ואין להניחו כלל, עכ"ד. ולכאורה הדברים תימה, כיצד יתכן שבדברים שהם מדינא דגמרא שהם מותרים כגון עץ המזיק, יסבור שאין לקצוץ ויש לחשוש משום סכנה, וכך למדו מסתימת דבריו באות הבאה שסתם שאילן העושה פירות אין לקצוץ אותו, ואילו בדבר שלא נזכר לא בגמרא ולא בפוסקים, אלא מעניני חסידות, כתב פשוט שצריך לקוצצו, ואפי' לא ציין ע"י נכרי וכיו"ב. אלא ע"כ יש לומר שבאילן העושה פירות ב פעמים בשנה יש סכנה שהיא גדולה יותר מסכנה של קציצת אילן, ולכן כתב שיש לקוצצו מיד, שלהשאירו יש סכנה גדולה יותר מאשר לקוצצו. משא"כ בשאר אופנים, שאין בהם סכנה כשמשאירים, אלא מפני צרכים אחרים, בזה סבירא ליה לריה"ח, שאסור לקצוץ את האילן. והגם שהיה לי דרך נוספת לבאר בדבריו, מ"מ דרך זו נראית יותר. וכך אמר לי בפשיטות מו"ר הראש"ל הג"ר שמ"ע שליט"א].

היוצא לנו עד כאן, שבנידון של עץ התות ששרשיו מפריעים למערכת הביוב דינו כעץ המזיק, ומותר לעקור עץ זה עם שורשיו, ולרווחא דמילתא יעקור את העץ ע"י גוי, ובכך

יצא לאותם החוששים שאף באופנים המותרים יש לחוש לסכנה, וכפי שכתב מרן הרחיד"א הנז' לעיל לחוש לצוואת רבי יהודה החסיד, וע"י גוי אין לחוש.

והנה אודות העצים האחרים שצינת שהם נמצאים בשטח הבניה, אך לא מפריעים לבניה עצמה אלא רק לאור או לאויר, מחד אמנם יש להם דין מזיק, אולם מאידך הם מזיקים רק בענפיהם, א"כ בכה"ג יהיה מותר לקצוץ את העץ אך אין צורך לעוקרו משרשיו אלא רק את הענפים, והגם שיצטרכו לשוב ולקצוץ עוד פעם בהמשך, מ"מ כבר כתב הרב חוות יאיר בתשובתו הנז' לעיל, שמשום טירחא כל דהו לא נתיר דבר שהוא בחשש סכנה.

ואודות העצים שנמצאים בשטח שעליו עתידים לבנות, ושם חייב לעוקרן לחלוטין, העיקר להלכה שבצריך למקומו, חשיב כאחד האופנים המותרים וכדעת הרא"ש והרי"ז הנז' לעיל, וא"כ שרי לקוצצם, אלא שראוי לקוצצם ע"י נכרי, ובכך ימלט גם לאותם פוסקים שחשו להחמיר בצריך למקומו, או לאותם פוסקים שחששו משום סכנה גם כשהו באופנים המותרים. וכנז"ל שכך פסקו הלכה למעשה רבותינו הפוסקים.

ואמנם יש אפשרות נוספת שאני תמיד ממליץ לשואלים שהילכו בסוגיא זו של עקירת עצים, והיא להעביר את העץ ממקומו, יחד עם גושו למקום אחר שאינו מפריע, ובכה"ג וודאי שאין זה דרך השחתה שאסורה, ואדרבה דרך זו עדיפה מאשר שהוא יקצוץ ענפים מידי תקופה או יקצוץ לגמרי, שהרי בכה"ג אין לחוש לא משום "בל תשחית" לעץ, ולא משום הפסד פירות כיון שהכל ממשיך כפי שהיה, שהרי כשמוציאו עם גושו באופן שהעץ יכול לחיות עם הגוש [כמובן עם השקיה, ולהלכה ולמעשה די שיכול לחיות שבועיים בגוש, ומהנסייון באם יוציא גוש בגודל של פח בינוני, העץ יכול לחיות גם כמה שנים עם גוש זה ע"י בחלקת השדה ח"א ערלה מה שכתבתי בארוכה בדינים אלו], ומעבירו למקומו החדש בלי לנתקו [כלומר להניחו על משטח מנתק, וניתוק לזמן כגון הובלה, הקלו בזה גדולי דורינו להלכה ולמעשה, ראה בספרי חלקת השדה שם בקונטרס עציצים מה שכתבנו בזה], הרי שאין מונה לו שנות ערלה מחדש, ובכה"ג נראה לי פשוט שמותר לכתחילה ללא כל חשש, ובכל אופן וסיבה שהוא זקוק לה.

והנה מקור הדברים הוא מדברי הרב שאילת יעב"ץ ח"א סי' עו, בתשובתו לשואל ששאל אם מותר לעקור עץ גפן כדי להרחיב בית כנסת, והגם שבתשובתו שם חשש משום סכנה אף באופנים המותרים, וכנז' לעיל, מ"מ התיר ע"י גוי, ובסוד"ה וגם צריך סיים בזה"ל "עוד צריך אני למודעי שאם אע"פ שעוקרין הגפן ממקומה, עדיין היא חיה ויכולין לנוטעה במקום אחר, אין כאן בית מיחוש לעולם, דפשיטא דאין זו קציצה, ולא נאסרה כלל בשום אופן שהרי היא כנטועה במקומה, וכדקי"ל גבי ערלה, וכו', כך נראה פשוט" עכ"ד. ומדבריו נראה, א. שבכה"ג מותר לכתחילה ללא סיבה ואין צורך באופנים המותרים. ב. משמע שיהי' מותר אפ"י ע"י ישראל כי הרי זו מלאכה המותרת לכתחילה, ולא התנה שזה יהיה ע"י גוי כמו שהוא התנה באפשרות של קציצה. ובשו"ת חתם סופר (חיו"ד סי' קב) דן בהאי דינא של השואל שרצה לעקור גפנים כדי לבנות בתים והביא את דברי הט"ז (הנז"ל) ואת מש"כ בשאילת יעב"ץ הנז', והעלה להלכה שהיכא שיש וודאות שריוח הקציצה גדול מהפירות, ובודאי זה המצב בעקירת אילן לבנות בית, בכה"ג בלי ספק שרי. אלא שסיים שכ"ז בכה"ג שא"א לעוקרו עם גושו ושרשיו ולהעבירם למקום אחר, כי אם אפשר לעקור עם שרשיו, אסור לקוצצו להשחיתו. ובתחילת דבריו בד"ה והנה בודאי, הביא את דברי היעב"ץ הנז' שבעוקרו עם גושו ושרשיו מותר בכל אופן, וכתב החת"ס שם, שלקולא לא אעביד עובדא כוותיה, כלומר להתיר ללא צורך כלל, אולם לחומרא יש לחוש, שכל שאפשר לעוקרו עם שרשיו, יש לנהוג כך ולא לקוצצו ולהשחיתו, עכ"ד. וביתר שאת כתב הגר"ח פלאגי' בספרו חיים ביד (סי' כד) שהשיב לשואל ששאל אם מותר לקוץ אילן כדי

להרחיב את ביתו, ובתשובתו הביא דברי הרא"ש שהתיר בצריך למקומו, ואת דברי הט"ז והכנה"ג שהתירו למעשה בצריך למקומו, ודלא כהרב בית יעקב, ומ"מ כתב בהמשך שמדברי צוואת רבי יהודה החסיד משמע שיש לחוש לסכנה אף באופנים המותרים, ולכן בתחילה כתב את דברי הרחיד"א שלרווחא דמילתא יקוץ ע"י גוי, אלא שהעיר הגר"ח פלאג'י, שנראה מדברי ספר חסידים, שגם בגוי הקפיד, ולכן כתב שיש להתיר רק באופן השני של היעב"ץ לעקור הגפן עם שורשיו ולנטוע במקום אחר, ועוד הדגיש שרק באופן שהוא בטוח שהעץ לא ימות ולא יכנס בספק, ואפילו אם ימכור לגוי בלא הערמה, צריך להיות בוודאות שהוא נוטע במקום אחר, והעץ יקלט ולא ימות, שאחרת לא יכניס עצמו לספק סכנה, ושומר נפשו ירחק, עכ"ד. הרי שהוא צריך כל החומרות גם יחד, כלומר לעקור עם שרשיו, וגם ע"י נכרי, וגם רק באופן שודאי יקלט, וכ"ז אף באופנים המותרים, אלא שכבר דחו דבריו הפוסקים, וביבי"א שם כתב שהוא גדש את הסאה להחמיר מאד, ואין דבריו מוכרחים כלל, ועיי"ש באות ה' ובאות ו' מה שדחה דבריו.

איברא כד תע"י בדברי מרן הרחיד"א בשו"ת חיים שאל, כאשר בסי' כב דחה את דברי הרב בית יעקב וחיזק את דעת הט"ז הלכה למעשה, ושוב בסי' כג דחה את דברי היעב"ץ ומסקנתו ברורה שכשמותר מן הדין, ליכא סכנה, ודברי הט"ז עיקר. מ"מ בסוף התשובה בד"ה איברא, הביא את צוואת רבי יהודה החסיד, שמשמע שיש להחמיר ולא לקוץ את האילן גם כשמותר מן הדין, ולכן כתב הרחיד"א זצ"ל, שלרווחא דמילתא יקוץ ע"י גוי. אלא שהוסף בסו"ד את דברי היעב"ץ כשעוקר עם שרשיו ומעביר למקום אחר אין כאן בית מיוחד כלל. ומסכם שהכלל העולה לנידון השאלה שם, שראובן יכול לעקור ולנטוע במקום אחר, ויזהר להביא גוים אומנים ויחפרו היטב כל הנצרך להוציא שרשיו בשלימות, ותיכף לנטועה במקום אחר, וליעביד ליה כי הכי דנחיה, עכ"ד. וכאן צריך לעמוד על מסקנתו זו, שלכאורה אחר שחזיק את דברי הט"ז שבצריך למקומו לבנין שרי, ורק לרווחא דמילתא יעשה ע"י גוי, מדוע למסקנא כתב דווקא להוציא עם שרשיו, ועוד הוסיף לעשות זאת ע"י גוי, ומדוע תפס שתי החומרות גם יחד? ובפרט לאחר שחזיק את דעת הט"ז ודחה את דברי הבית יעקב, ואת דברי השאלת יעב"ץ, ורק לרווחא דמילתא מהיות טוב אמר לקוץ ע"י גוי? ואה"נ אפשר לומר שכל שא"א לנטועו במקום אחר, העמד על עיקר הדין ושרי לקוץ [ודלא כמהר"ח פלאג'י שכתב שאין כל אפשרות אלא לעקרו עם שרשיו], והיכא דאפשר לנטועו במקום אחר אין לקוצו, וכפי שכתב כיו"ב בחוות יאיר, והביא דבריו הרחיד"א ז"ל שם בסי' כב וכתב ע"ד שאינם צריכים חיזוק. וממילא בסי' כג שענה לשואל שהעלה את האפשרות שראובן רוצה לשרש את העץ ולהעבירו למקום אחר, לכן הוא השיב לו לנהוג כך שהכי עדיפא. אולם עדיין צריך בירור מדוע הצריך שזה יעשה ע"י גוי? והרי בכה"ג אין חשש כלל, כי אין זה דרך השחתה ואין כאן כל חשש. ואף הרב חתם סופר שחשש לחומרא היכא שיכול לעקור עם שרשיו ולהעדיף זאת על קיצוץ, מ"מ לא הזכיר במאום שיש לעשות זאת ע"י גוי? ואולי י"ל כיון שהשואל ציין השאלה באם יש הבדל בין גוי ליהודי, לכן ציין את כל החומרות גם יחד כפי דברי השואל אולם אין זה מעיקר הדין. וגם הגאון רבי יעקב רישר בספרו שבות יעקב ח"א סי' קנט הזכיר שבעוקר עם שרשיו ונטוע במקום אחר ליכא השחתה ומותר לכו"ע, ולא הזכיר מאום שיש לעשות ע"י גוי. ואמנם היה מקום לומר שחשש משום הפסד מקצת שרשיו, שהרי כאשר מעביר עץ עם גוש שיכול לחיות בו, אינו צריך שיקח את כל שרשיו, אלא כל שהוציאו עם גוש שיכול לחיות עמו, אינו נחשב עקירה, ואינו מונה לו שנות ערלה מחדש, אף אם הפסיד מקצת שרשיו, ואולי מחמת זה חשש להעבירו אף בכה"ג שמוציאו עם גוש, על ידי נכרי. אלא שהמעין בכל מהלך תשובתו של הרחיד"א שם, יראה שדן להוכיח שכל האיסור הוא בהשחתה שלא ישוב למעין מלאכתו אולם כל שנטוע במקום אחר ומתקיים כל האילן

שפיר דמי ואין לחוש, וכ"ז אף אם מזיק קצת לאילן או למקצת שרשיו או לאיזה מענפיו. [ועי"ש באמצע דיבור וכשאני לעצמי, ובסוד"ה אמנם נראה, וגם מה שחילק בהמשך גבי קורע על מתו, אלא שעדיין יש לחלק בין בגד שזה פסידא דלא דהר, ובנדו"ד שאם לוקח העץ עם ענפיו ושרשיו וגושו, אין כל פסידא, ואף הפירות שקיימים על העץ ממשיכים להתקיים, ואיזה פסידא יש כאן?]. ובנידון השאלה שנשאל הרחיד"א ז"ל, איירי שיש חשש להפסד למקצת ענפיו או למקצת שרשיו, וע"כ הוכיח שכה"ג אין כל תשחית וכפי שכתב במשנה למלך סוף הל' איסורי מזבח. וכ"ז לצורך ואפ"י קצת, [ועי"ש שאמנם לקוץ ענפים בחנם נראה שגם הרב מל"מ יודה שיש חשש איסור מדרבנן]. ועכ"פ כאמור לעיל העלה להלכה, שהעיקר דבמקום דשרי מן הדין ליכא חשש סכנה וכדברי הט"ז, ורק משום החשש לצוואת ריה"ח כתב שלרווחא דמילתא יקוץ ע"י גוי. ולענ"ד נראה שגם במסקנתו נשאר הרחיד"א במסקנתו זו, ומה שהביא מהיעב"ץ ומשבות יעקב שהיכא שהגפן חיה ונטעי לה במקו"א אין כאן בית מיחוש זה לידיעה בעלמא. ומה שסיכם בדבריו שיכול ראובן לעקור האילן ממקומו ולנוטעו במקום אחר, זה מכיון שהשואל ציין שזה רצונו של ראובן לנטוע במקום אחר, ומה שסיים לעשות זאת ע"י גויים, זאת מכיון שעקירת האילן אף אם זה עם שרשיו עדיין זה עקירה, ואין כל הכרח שכיון להוציאו עם גושו באופן שחוסד שנות ערלה, כפי שהדגיש היעב"ץ אלא שעוקרו עם שרשים גלויים לנוטעו במקום אחר, ולכן אמר שאחר הכל דינו כעקירה ומשום החשש לצוואת ריה"ח אמר שייעשה ע"י גוי, ומה שכתב שיוציא שרשיו בשלימות הוא כדי להרויח את החשש שהזכיר לעיל שכשהוא מזיק למקצת שרשיו יש בזה כל תשחית, אולם עדיין אפשר שאה"נ באם מוציא גם את גוש האדמה ומעבירו ממקומו כמות שהוא ואין כאן כל השחתה או דומה לה, בכה"ג לא נזדקק כלל למלאכה ע"י גוי, ואף ע"י ישראל שפיר דמי. ועוד נראה לי בעניותי, שאם מקור כל החשש לסכנה, הם מדברי רבי יהודה החסיד, הרי שהוא הדגיש בלשונו שם "אין לקצוץ אותו", ומשמע א"כ שרק קציצה אסור, אולם הוצאת עץ עם גושו ועם שרשיו, באופן שלא מונה לו שנות ערלה אין לו דין קציצה כלל, ואף ריה"ח לא דיבר בכה"ג, ולכו"ע יהיה מותר, ואין בזה כל חשש סכנה.

העולה מכל האמור:

- א. אסור לקצוץ אילן מאכל העושה פירות, והעושה כן עובר על לאו מן התורה וחייב מלקות. [וראה בפנים, אם עובר גם על עשה].
- ב. עץ שהזקין וכבר אינו עושה פירות [קב תמרים לדקל או רבע הקב לזיתים] מותר לעוקרו.
- ג. עץ המזיק מותר לעוקרו, כלומר עץ המזיק לעצים אחרים, או לשדה אחר, וכן בשאר היזיקים מותר לעוקרו, כגון שמזיק למנוע אויר או אור, וכן בנידון עץ התות שלפנינו, שהשרשים מזיקים למערכת הביוב, חשיב כעץ המזיק, ושרי לקוצו.
- ד. כל קציצה שהתירו היינו היכא שהעץ מזיק באופן שחייב לעוקרו לחלוטין, כגון שמזיק עם כח שרשיו להחליש עצים אחרים או שדה אחר או למערכת הביוב כבנדו"ד, אולם רק הענפים מזיקים כגון לתאורה או אויר, אין לקוצצו לחלוטין, אלא רק את הענפים המפריעים, ואף אם אחר זמן, יצטרך לקוצצם שוב, מ"מ הכי עדיף מאשר לקצוץ לחלוטין.
- ה. עץ שהוא מעולה בדמים, כלומר ששווי הקורות לבנין או כיו"ב, מעולה יותר משווי פירותיו, מותר לקוצצו כיון שאין נקרא השחתה.

- ו. עץ שהוא צריך למקומו, כלומר שרוצה לבנות שם במקום שהעץ נטוע, רבותינו הראשונים התירו קציצת העץ לצורך זה, ורבותינו האחרונים סמכו על כך היתר הלכה למעשה לשואלים שרצו לצורך בניה, והתירו זאת לכל צורך מצוה כגון בנית בית כנסת, מקווה, בית קברות, סוכה ועוד, ואף לכל צורך בניה שהיא למטרת מגורים התירו. וכל בניה של מגורים בימינו אף ע"י הקבלנים שמטרתם לרווח, נחשב לצורך בניה למגורים ומותר. אמנם אם הבניה היא לצורך טיול בעלמא, או לנוי או יופי, אין להתיר לקצוץ האילנות בשביל זה [יעו' בשו"ת חוות יאיר בתו"ד שם. וכך היא מסקנת מרן בעל יבי"א בסוף תשובתו שם].
- ז. גם באופנים המותרים, יש מי שכתב שהיינו מצד דין של "בל תשחית" אך מ"מ סכנה איכא בדבר ואסור לקוץ, ורוב ככל האחרונים חלקו על דבריהם, וכן הוא סתימת לשון רבינו הרמב"ם ושאר ראשונים, שבאופנים המותרים מותר לקוץ, ולא הוסיפו לחוש משום סכנה, ומכל מקום רבו האחרונים שכתבו שלרווחא דמילתא מהיות טוב, יש לשכור נכרי שהוא יבצע את הקציצה, ובכך די לצאת ידי חשש סכנה, ואין לחוש משום דין של יד פועל כיד בעל הבית, ולא משום אמירה לגוי וכמבואר בפנים וכך פסק ביבי"א שם שמהיות טוב כאשר קוצץ לבניה לשם מגורים [ולא לשם טיול וכיו"ב] ישכור גוי שיקצוץ האילן, והוב"ד בפנים.
- ח. באופן שאינו קוצץ האילן, אלא מוציאו כמות שהוא שלם עם גוש גדול שיכול לחיות עמו, ומעבירו למקום אחר עם גושו באופן שלא יתפורר, כשם שאין צריך למנות לו ערלה מחדש, כך אין כאן כל חשש לבל תשחית, ואף אין כאן כל חשש סכנה, ובלבד שיעשה זאת ביד אומן, באופן שוודאי אמור לחיות. וכהאי גוונא נראה שמותר לכתחילה, אף ללא צורך כלל [ומה שכתב החת"ס הנז' בפנים, להחמיר שלא לצורך כלל משום מעשה דשמואל בב"ב, שאמר לו אייתי לי "מקוריהו" ופרש"י מקורם ושרשם, ומוכח שרק כיון שטעם גפן היה בהם אמר להביא עם השורשים, אך בלא"ה לא. עדיין יש לפרש ששם איירי בשורשים גלויים שהוא סימן לעקירה ממש, ולכן היה צריך לטעם וסיבה, אך אם יעביר עם גוש שלם והשורשים מכוסים בעפר, איזה קציצה יש כאן? ואיזה השחתה יש כאן? וכך נראה מדברי היעב"ץ, ושבות יעקב ועוד, שבכה"ג בכל אופן מותר]. וכמו"כ אין כאן כל חשש סכנה, ואף הפוסקים שחששו משום סכנה כגון היעב"ץ והגר"ח פלאג'י ועוד, מ"מ כולם כאחד ענו ואמרו שכאשר מוציא את העץ עם גושו אין כל חשש סכנה, ויותר נראה בעיני, שגם מה שתלו רבותינו האחרונים ברבי יהודה החסיד בצוואתו, שאין לקוץ אף באופן המותר, והיינו משום חשש סכנה, אין כוונתו אלא בקציצה, וכמפורש בלשונו שם, אך הוצאת העץ עם גושו והעברתו למקום אחר, אינו קציצה ואינו השחתה, ומותר גמור הוא.
- ט. באופן שמוציא את העץ עם גוש גדול שיכול לחיות עמו, ומעבירו ללא ניתוק למקומו החדש באופן שאינו מונה לו שנות ערלה, נראה שמותר לכתחילה לעשות זאת אף ע"י גנן ישראל, ואין לחוש לכל סכנה. ואמנם הרחיד"א בסוף תשובתו (חיים שאל סו"ס כג) כתב שיביא גויים אומנים, היותר נאה מכל מהלך דבריו ואף מסופם, שלא איירי במוציא עם גושו, אלא בעוקרו עם שורשיו בשלימות, אך הם גלויים, שאל"כ אחר שאמר שאין בזה כל חשש כה"ג שעוקר עם גוש, למה הצריך שיעשה ע"י גוי, וכמבואר בפנים, ואמנם הרוצה לחשוש לפשיטות לשונו של הרחיד"א יעשה זאת ע"י גוי, אולם יש להקפיד להבהיר לו את דרישת ההלכה לענין ערלה, ושיעביר באופן שוודאי יכול לחיות. שכן בלא"ה חומרתו תביא אותו לידי איסור, ואז וודאי שיעשה זאת ע"י ישראל ירא שמים שיודע ההלכות והאומנות להוציאו שלם, ולהעבירו למקומו החדש, ואין לו לחוש לכל סכנה בכה"ג, ויסמוך על גדולי עולם שהתירו בכך

בכל גוונא, וכאמור לעיל גם ריה"ח לא אסר אלא לקוץ, שזה קציצה ממש ולא בהוצאה עם גושו וכמבואר לעיל.

הלכה למעשה, בנידון שאלתך על עץ התות מצאנו היתר גמור מדינא דגמרא כיון שדינו כעץ המזיק ולית מאן דפליג דשרי לקוצצו. באילנות שנמצאים במקום הבניה ממש, העיקר להלכה כדעת רבותינו הראשונים שגם צורך זה נמנה על האופנים המותרים, ויהיה מותר לקצוץ, אולם כיון שבזה מצינו מי שכתב לחלוק, הנכון שישכור גוי ויעשה זאת, ובלא"ה גם בעץ התות ראוי שיעשה ע"י גוי לצאת כל חשש סכנה לאותם שהחמירו גם באופנים המותרים. ואודות העצים שמפריעים רק לאור או לאויר, הגם שסיבות אלו גם נחשבים לאופן המותר, מ"מ אפשר להסתפק רק בקיצוץ הענפים, ואין לקצוץ כל האילן, וכמו שפסק בשו"ת חוות יאיר הנ"ל, ומ"מ אם ירצה להוציאם ממקומם לחלוטין יכול לכתחילה להזמין אומנים [ואם ירצה לחוש לפשיטות לשון החיד"א עדיף שיהי' אומנים גויים], שיוציאו את העצים עם גוש שלם וגדול, [כגודל של פח אשפה בינוני], באופן שהגוש יהי' מסובב עם השורשים, ויכין מראש מקום אחר לנטיעה החדשה, ומיד לאחר ההוצאה יעבירם למקומם החדש, וכסם היטב בעפר ויהדק העפר, ובכה"ג אין צורך למנות שנות ערלה מחדש, ואין בזה כל דין של קציצת האילן, ויהי' מותר אף באותם אילנות שמפריעים רק לאויר או לאור [וזה יהי' מותר גם לחת"ס שהחמיר בלא צורך כלל, אך כה"ג ודאי נחשב צורך]. ואם ירצה להחמיר ולנהוג כך בכל האילנות להוציאם עם גושם ולהעבירם למקום חדש באופן שלא ימנה להם שנות ערלה, תבוא עליו ברכה, והריוח גם את הדיעות המחמירות ביותר וכמבואר בפנים.

[ולסיום, אמרתי אספרה מעשה שהיה ביישוב שלנו, כאשר אחד מוקני היישוב "בית עוזיאל" שהיה איש ירא ה' וסר מרע, ועובד את אדמת ארץ ישראל, כאשר הלך לבית עולמו, והשאיר את אילנות הזיתים נטועים בחצר ביתו ובשטחי החקלאות, וזרעו אחריו לא התגורר ביישוב אלא בעיר אחרת סמוכה. והנה באחד הלילות, בא בחלום אל בנו ולקחו עמו לסיור במשק, והראה לו בור שממנו נלקח ונעקר עץ זית. למחרת לא הלך הבן למלאכתו ובא אל היישוב והלך יישר אל המקום שהראה לו אביו, ואכן ראה בור כרה ויחפרהו, ועץ הזית שהיה במקום נלקח. מיד עשה כמה בירורים והתברר כי יום לפני כן, השכן מכר את עץ הזית השייך לשכן ונמצא בסמיכות מקום, והרוכש בטעות, הוריד את העץ שלא שייך למוכר, ומכאן נגרם צער לבעל העץ האמיתי, וקיבל רשות משמיא לבוא אל בנו ולהראות לו צערו. ולמעשה זה יש המשך אודות העוקר, אולם לא ראיתי להעלות זאת על הכתב שבהדי כבשי דרמנא למה לי]. עכ"פ כל הנהוג כפי שכתבנו לעיל, יש לו יתדות וסמוכין על גדולי כל הדורות, ומורא לא יעלה על ראשו].

בברכת התורה

שניאור ז. רווח

הצלף לעניין מצוות התלויות בארץ ולעניין ברכה

הצלף לעניין ערלה, מעשר וכלאי הכרם

א. מעשרות פ"ד מ"ו, "רבי אליעזר אומר צלף מתעשר תמרות ואביונות וקפריסין. ר"ע אומר אין מתעשר אלא אביונות בלבד מפני שהוא פרי".

בברכות דף לו, "אמר רב יהודה אמר רב צלף של ערלה בחוצה לארץ זורק את האביונות ואוכל את הקפריסין, למימרא דאביונות פירי וקפריסין לאו פירי ורמינהו על מיני נצפה על העלים ועל התמרות אומר בורא פרי האדמה, ועל האביונות ועל הקפריסין אומר בורא פרי העץ. הוא דאמר כר"ע דתנן רבי אליעזר אומר צלף מתעשר תמרות ואביונות וקפריסין ר"ע אומר אין מתעשר אלא אביונות בלבד מפני שהוא פרי. ונימא הלכה כרבי עקיבא אי אמר הלכה כרבי עקיבא הוה אמינא אפי' בארץ, קמ"ל כל המיקל בארץ הלכה כמותו בחוצה לארץ אבל בארץ לא וכו'".

הצלף המוזכר בגמרא הוא עץ המורכב מארבעה מיני מאכל ולכן בברייתא קרי ליה "מיני" נצפה בלשון רבים כמו שפרש"י. ויש בו עלין ותמרות (בתוך העלים גדלים כמין תמרות ובלטין בעלה כמו בעלים של ערבה, רש"י) ואביונות (הוא הפרי, רש"י) וקפריסין (הוא קליפה גדולה שסביבות הפרי כעין קליפה הגדילה סביב אגוזים דקים, רש"י).

ולענין ערלה מבואר בגמרא, שהאביונות של הצלף שהם עיקר הפרי חייבים בערלה אף בחו"ל ואע"פ שב"ש הסתפקו האם הצלף מין אילן הוא או מין ירק ולכן אזלי לחומרא דהצלף הוי כלאיים בכרם וגם נוהג בו דין ערלה בארץ אבל בחו"ל לב"ש מספק לא נוהג ערלה כמבואר בגמרא, מ"מ קיי"ל כב"ה דפשיטא להו דצלף מין אילן הוא ואינו כלאים בכרם וחייבים בערלה מדין ודאי אף בחו"ל דב"ש במקום ב"ה אינה משנה וכמבואר בגמרא.

וספקו של ב"ש, ביאר הבה"ג (ד' ז': טור ב) משום דצלף פארי מעצו ופארי משרשיו. והתר"י ביאר דמפני שהוא קטן היו מסופקים ב"ש שמא לא נכנס בגדר אילן¹, וב"ה ס"ל דודאי

¹ ועי' רש"י סוכה (דף לה.) דפלפלין חייבים בערלה דלא תימא מין ירק הוא מפני שהוא עץ שפל וכו' [הרי דהיה הו"א דכיון שהוא עץ שפל לא הוי בגדר עץ] והתוס' שם כתבו דלאו בהכי תליא מילתא וביארו הם דס"ד כיון דסופו ליבש אפילו רטיבתא פטורין קמ"ל,

אילן הוא שהשרשים נשארים בו בכל שנה וגדל בו הפרי לשנה אחרת לכן אינו נוהג בו אלא דין ערלה, ע"ש.

קפריסין לענין ערלה ומעשר

ג. ודין הקפריסין מבואר בגמרא דתלוי במחלוקת ר"א ור"ע לענין מעשר דלר"א דצלף מתעשר תמרות ואביונות וקפריסין איכא ערלה גם בקפריסין ולר"ע דאין מתעשר אלא אביונות בלבד אין ערלה אלא באביונות אבל בקפריסין ליכא ערלה [וס"ל לר"ע דאפילו כשומר לפרי לא הוי כיון דכי קא שקלת ליה לקפריס לא מיית פירא וכמבואר בגמרא]. ובחול"ל בודאי יש לסמוך אדר"ע דכל המיקל בארץ הלכה כמותו בחול"ל וזהו מה שאמר רב יהודה אמר רב צלף של ערלה בחול"ל זורק את האביונות ואוכל את הקפריסין, וכן נהג מר בר רב אשי דקא זריק אביונות וקאכיל קפריסין.

אבל בארץ משמע בגמרא דיש לנהוג ערלה גם בקפריסין דחיישינן לדעת רבי אליעזר שאמר דצלף מתעשר תמרות ואביונות וקפריסין. וכן דעת רבנו יהונתן מלוניל והרמב"ן דבארץ ישראל הקפריסין חייבין בערלה. וביאר הרמב"ן דאע"ג דבעלמא הלכה כר"ע נגד ר"א כאן מסתבר ליה לרב טעמא דר"א. והתר"י ביאר דפסקו כר"א בארץ משום דהברייתא דמברכין על האביונות והקפריסין בפה"ע מסייעא לרבי אליעזר כמבואר בגמרא.²

ומשמע מדבריהם דאף לענין מעשר יש לנו לפסוק כר"א וכן כתב הפנים מאירות (ח"א סי' סה) [והבאנו דבריו בהמשך באות ז]. אבל הרמב"ם פסק בהל' תרומות (פ"ב הל' ד) כר"ע דהקפריסין של צלף פטורים ממעשר מפני שאינן פרי וכו' האביונות של צלף חייבים במעשר מפני שהן פרי.

ניצוד דין הקפריסין בארץ

ג. והנה הרי"ף הביא מימרא דרב יהודה אמר רב צלף של ערלה זורק את האביונות ואוכל את הקפריסין. ולא ציין דמייירי בחול"ל. וכתב התר"י דאית דבעו מימר שכונתו היתה שאפילו בארץ זורק את האביונות ואוכל את הקפריסין וכו' והתר"י דחה דבריהם וכתב שלא התכוון הרי"ף להתיר אפילו בארץ ישראל דכיון שרב לא אמר אלא בחול"ל היאך יכול להקל ולהתיר בשם רב מה שהוא לא היה מתיר ואפשר שמפני שהביא הרי"ף המעשה דמר בר רב אשי שהיה בחול"ל לא הוצרך לפרש יותר, ע"ש.

אמנם גם הרמב"ם (בפ"י מהל' מעש"ש ה"ג) סתם דבריו וכתב שהצלף חייב בערלה האביונות בלבד אבל הקפריסין מותרות. ומשמע דהוא אפילו בארץ ישראל.

וכן נראה דעת המאירי ודלא כגדולי המפרשים שהזכיר שם, ע"ש. וראיתי לתוס' ר"י חסיד שכתב דרב פליג אדמר בר רב אשי דרב לא שרי קפריסין אלא בחול"ל ומר בר רב אשי שרי ליה אפילו בארץ דקים ליה כרבי עקיבא דהלכתא כוותיה לגבי רבי אליעזר אפילו בארץ

וביאר התוס' ידה"כ (יומא פא:): כוונת התוס' דכיון דאיתיה לגוואז והדר מפיק פרי ודאי עץ הוא, ע"ש.

² ועי' מה שהעיר בזה הפנ"י על התוס' ד"ה והלכתא דהוי מחלוקת במתני' וסתם ברייתא ואין הלכה כסתם דאי רבי לא שנאה רבי חייא מנא ליה. ועי' חידושי אנשי שם על התר"י ועי' ברכי יוסף סי' רב דין ו.

ולכך הוצרך לפסוק בעל הלכות גדולות כמר בר רב אשי וכו', ע"ש³. וכן ביאר הגר"א בשו"ע (סי' רצד ביו"ד ס"ג ואו"ח סי' רב) דמר בר רב אשי פליג אדרב. והוא כביאור האית דבעו מימר שהזכיר התר"י. [ועי' נח"ד וצל"ח וראש יוסף ופנ"י וברכ"י סי' רב דין ו ודרך אמונה בבאור ההלכה פ"י מהל' מעש"ש ה"ג].

וכבר עלה במחשבה לפני לומר דשמא הרי"ף לא גרס המילה "בחול" בדברי רב יהודה וגרס אמר רב יהודה אמר רב צלף של ערלה זורק את האבינות ואוכל הקפריסין וכו' וכמו שהעתיק בהלכות, ומה שאמרו בגמ' דמה שלא אמר רב הלכה כר"ע הוא כדי שלא נאמר דהלכה כר"ע אף בארץ, אפשר דהוא לפי מה שחשבה הגמרא בהו"א דדין ערלה כדין מעשר לגמרי אבל לפי מסקנת הגמ' דבערלה אף שומר לפרי מתחייב א"כ אפשר דמה שלא אמר רב הלכה כר"ע משום שלא נטעה לומר דקפרס חייב בערלה דנחשב שומר לפרי כמו שחשבה הגמ' בהו"א, קמ"ל דלא הוי שומר לפרי דכי קא שקלת ליה לקפריס לא מיית פירא. [ובאמת הצ"ח נתקשה בזה דשמא מה שלא אמר רב יהודה הלכה כר"ע, שלא נטעה לומר דקפרס חייב בערלה דנחשב כשומר לפרי, ע"ש. ועי' מחה"ש סי' רב ס"ק י"ז מה שיישב בקושיית הצ"ח] והשתא לפי מסקנת הגמ' אפשר דרב אמר דינו אף בארץ, ודו"ק בכל זה.

התמרות לענין ערלה ומעשר

ד. ולענין התמרות, הנה בגמרא לא דנו אלא באבינות והקפריסין ומשמע דלענין התמרות פשוט דאינו נוהג בו דין ערלה אף בארץ מדמברכינן עליהם בפה"א. אבל צריך ביאור דהא לרבי אליעזר אף התמרות חייבות במעשר והגמרא כאן השוותה בין דין ערלה לדין מעשר ובארץ ישראל חיישנן לדרבי אליעזר.

והנה מה שנחלקו רבי אליעזר ורבי עקיבא בתמרות של הצלף לענין מעשרות ביאר בחי' הרמב"ן דבהא פליגי דלר"א עביד ליה לצלף אילן ועביד ליה ירק לענין מעשר (כמו האתרוג) משום דמי לירק וכו' ולכן התמרות חייבות במעשר מדין ירק⁴, ור"ע עביד ליה

³ הגהתי בתוס' ר"י חסיד בדבר המובן ודלא כמודפס בטוף ולכך הוצרך לפסוק לבטל הלכות גדולות וכו', ע"ש. (ועוד נראה לי להגיה בדברי התוס' ר"י חסיד ומיהו אפשר דרב פליג עליה וכו' ולא כמודפס ומיהו (שמואל) [רב] פליג עליה וכו', וזה תשובה למה שכתב בתחילה דפשיטא לן דהלכתא כוותיה (דמר בר רב אשי) דליכא מאן דפליג עליה וכו', וגם שם נראה לי להגיה "וקשה" דפשיטא לן דהלכתא כוותיה דליכא מאן דפליג עליה וכו', ע"ש ודו"ק.

⁴ והא דלא מתעשר גם העלין לר"א ביאר הרמב"ן משום דכל דבר שעיקר זריעתו לזרע אין ירקו מתעשר ואפי' במיני זרעים כדתנן (מעשרות פ"ד מ"ה) כוסבר שזרעה לזרע ירקא פטור ואין צריך לומר במיני אילן שאין ירקן מתעשר אלא פירות שלהן, ע"ש. ומה שמתעשרים התמרות לר"א צ"ל דהם בכלל עיקר זריעתו של הירק. והרשב"א כתב לענין העלין דלר"א העלין אינן אפילו בכלל ירק לענין מעשר אלא דאפ"ה מברך עליהם בפה"א כיון שנהנה. [ואפשר דלהרמב"ן אם לא היה בכלל ירק לא הוה לן לברך עליה אפילו בפה"א דלאו פרי הוא]. הנה אף המאירי הקשה ושמא תאמר עלין מיהא יתעשרו מדין ירק, אינו כלום שמעשר ירק אינו אלא מדברי סופרים ולא גזרו אלא בירק הגדל על הארץ אבל שבאילנות לא גזרו, ע"ש. אלא דבמאירי משמע דכתב כן אליבא דר"ע ולא הוקשה לו אלא לענין העלים ומשמע דלענין התמרות הוה ניחא ליה. ונראה דהמאירי לשיטתו שביאר כפרש"י דכמין תמרות בולטין בעלה, והוי כעין פרי ולא כירק, אבל הרמב"ן היה מפרש תמרות כפי' הר"ם והר"ש דהוי פרח או כעין ללולבי גפנים ושפיר הוה כירק, ודו"ק.

לצלף אילן גמור לכן התמרות שלו פטורים ממעשר כדין ירק שעל גבי אילן דפטור ממעשר דתמרות הוי בגדר ירק.

והשתא ניחא דאף לר"א התמרות פטורות מערלה דלא הוי כפרי אלא כירק. ולכן לענין ברכה אף רבי אליעזר מודה דמברכין על התמרות בפה"א כמבואר בברייתא. ועי' פ"ה הר"מ על המשנה (פ"ד דמעשרות מ"ו) שפירש דתמרות הוא הפרח, והר"ש פ"ה שם דתמרות הם לולבי הנצפה וכשהן רכין נקראו שיתין שאוכלין אותם לחין והן עיקר העץ שיוצא מהן הפרי, וכן פ"ה המהר"י בן מלכי צדק שם [והרע"ב הזכיר שני הפירושים]. הנה לפי הפירושים הללו ודאי אין סברא לחייב התמרות בערלה דעץ בעלמא הוא או ירק.

שיטת הטור

ה. הטור (יו"ד ס' רצד) כתב, "דהאביונות והתמרות של הצלף חייבין בערלה בד"א בארץ ישראל אבל בחו"ל קפריסין חייבין והאביונות והתמרות פטורים". וכתב הב"ח דטעות מפורסמת היא וצ"ל האביונות והקפריסין והתמרות של צלף חייבים בערלה בד"א בארץ ישראל אבל בחו"ל אביונות חייבים והקפריסין והתמרות פטורים, וכן הוא בשו"ע (ס' רצד ס"ג).

ועכ"פ מבואר מדברי הטושו"ע שבארץ ישראל האביונות והקפריסין והתמרות חייבות בערלה והיינו ככל דברי ר"א וכמו שהראו טעם הרמב"ן והתר"י לפסוק כמותו בהלכה זו נגד רבי עקיבא. ונראה דהטור היה מפרש כפרש"י שבתוך העלים גדלים כמו תמרות, ע"ש. וכן משמע במאירי. [ועי' בחי' הריטב"א שהתמרות הן כעין גרעינים ונעשים בגוף העץ. וע"ש בהערות שכ"כ בחי' הראה]. ולפי זה התמרות הוו קצת כמו פרי ומשו"ה חייבים בערלה.

אבל קשה מאד לפ"ז מה שמברכין על התמרות בפה"א אף לר"א. ובאמת הנח"ד ד"ה העולה ממש"כ, תמוה על מה שכתב השו"ע לחייב תמרות בערלה דליתא וכתב דלא ירד כאן לעומקו, וגם בטור צריך להגיה בתמרות פטורים דבלא"ה אין דברי הטור מובנים כלל בלי הגהה. ומהתימה שלא הרגישו בזה אף אחד ממפרשי השו"ע וזה ברור, ע"ש. שוב ראיתי ברמזי הרא"ש (שסידר הטור כידוע) פ' כיצד מברכים (סס"ג) צלף של ערלה בחו"ל זורק את האביונות ואוכל קפריסין ובא"י שניהם אסורים, ע"ש. (ובתמרות לא קמייירי). [וע"ע ראש יוסף ד"ה עוד רגע אדבר וד"ה פלפלי].

האביונות והקפריסין לענין ברכה

ו. ולענין ברכה מבואר בברייתא דעל האביונות והקפריסין מברך עליהם בפה"ע. ובגמרא הסבירו דהוא לרבי אליעזר דסבר שהצלף מתעשר אביונות וקפריסין משום שהקפריסין הוו שומר לפרי ואם כן יש לברך עליו בפה"ע אבל לר"ע דאינו מתעשר אלא האביונות בלבד ולא הקפריסין דס"ל דלא הוי שומר לפרי וכנ"ל אם כן גם לענין ברכה אין לברך עליו כי אם בפה"א. וכן כתבו הרמב"ן והרשב"א והריטב"א.

ולענין הלכה כתבו הרשב"א והריטב"א דאנן קי"ל כר"ע ואם כן יש לברך על הקפריסין בפה"א וכן הוא להדיא בסוף הסוגיא דמודלגבי ערלה לאו פרי נינהו לגבי ברכות נמי לאו פרי נינהו ולא מברכין עליה בפה"ע אלא בפה"א. וכן הוא ברי"ף. וכן כתבו הטור

והמרדכי בשם בה"ג, ע"ש. וכן פסק המחבר בשו"ע (סי' רב ס"ו) דעל העלין ועל התמרות ועל הקפריסין בורא פרי האדמה ועל האביונות שהם עיקר הפרי בורא פרי העץ.

אבל הראב"ד (הביאו הרשב"א) כתב דהסיוס בסוף הסוגיא אינו מדברי הגמרא אלא לשון הרב בעל ההלכות ז"ל ולעולם לענין ברכה מברכין אקפריסין בפה"ע⁵. וגם הרא"ש חלק על דברי הרי"ף וכתב דהא דאכיל מר בר רב אשי קפריסין לאו משום דהלכה כר"ע אלא משום דהמיקל בארץ הלכה כמותו בחו"ל וכיון דבא"י פירא הוא לענין ברכה נמי פירא הוא ואין חילוק בברכה בין חו"ל לארץ ישראל⁶. וכן כתבו התוס' ד"ה והלכתא בשם הר"מ (ובמרדכי סי' קטו הביא כן בשם המהר"ם מאיוור"א). וכן הוא בתוס' ר"י חסיד ובתוס' הרא"ש. וכן כתב הריטב"א בהלכות ברכות (פ"א ה"י) דאף שהקפרס אינו חייב בערלה וכו' אבל לענין ברכה אין הפרש ביניהם ולעולם דינו כפרי עצמו אם הוא ראוי לאכילה ומברך בפה"ע, [ולכאורה זה סותר למה שכתב הריטב"א בחידושו כמו שהבאנו לעיל, ועי' בהערות בהלכת ברכות].

אבל כל כנגד זה כתב התר"י דסברת הרי"ף הפוכה דכיון דלגבי ערלה לאו ודאי פרי הוא שבארץ בלבד נוהג מן הספק ובחו"ל אינו נוהג לגבי ברכה נמי לא דיינין ליה כפרי העץ ולא מברכין עליו בפה"ע כמו אם היה פרי ודאי אלא בפה"א שבברכה זו יצא מספק וכו', ע"ש. [ולפי מה שכתבנו לעיל דלדעת הרי"ף אף בארץ אינו נוהג דין ערלה בקפרס, אתי שפיר טפי בפשיטות שמברך עליו בפה"א].

וגם הרמב"ן והרשב"א בחי' השיבו על סברת הראב"ד דלדבריו לא מובן מה שהקשתה הגמרא אדרב דאוכל קפריסין בחו"ל מהברייתא דעל האביונות ועל הקפריסין אומר בורא פרי העץ והוצרכה הגמרא לומר דהברייתא כר"א דדילמא אף דלענין ערלה בחו"ל אמר רב דלא הוי בכלל פרי הא לענין ברכה שפיר מברכין עליה בפה"ע מדנוהג בו ערלה בארץ, ולכן הסכימו הרמב"ן והרשב"א לדברי בעל הלכות גדולות דמברך על הקפריסין בפה"א מספק אף שבא"י נוהג בו דין ערלה. וכן הוא בחי' ר' יהונתן מלוניל.

וביאר השאג"א (סי' כד) משום שלא יהא תרתי דסתרי אם בחו"ל נברך בפה"ע ולא ננהג בו דין ערלה וכן ביאר העיו"ט (ס"ס י"ד) (הובאו בהערות לריטב"א הלכות ברכות פ"א הל' י הע' 23), וכן הוא במעדי"ט. [ועי' מה שדחה היד אפרים (סי' רב ס"ו) דבכמה מקומות מצינו דעבדינן תרתי דסתרי].

דעת הט"ז לגבי קטפרס לענין ערלה ומעשר ולענין ברכה

ז. והנה הט"ז (סי' רד ס"ק טו) הקשה על מה שכתבו התוס' (ד"ה והלכתא) והרא"ש לברך על הקפריסין של צלף בפה"ע דהא אפילו קליפי אגוזים שהוא שומר לפרי, הא דחייב בערלה למדו מרבו ד"את פרי"ו לרבות הטפל, משמע דמצד עצמו לא הוי פירא וכו' (וכ"ש הקפרס דלא הוי שומר לפרי כמבואר גמרא ואינו חייב בערלה), ע"ש. אבל כבר יישבו זה

⁵ אבל אצלנו בבה"ג (ד' ה: טור א) ראיתי שהביא הברייתא כצורתה דעל מיני נצפה על העלים ועל התמרות אומר בורא פרי האדמה, ועל האביונות ועל הקפריסין אומר בורא פרי העץ, וצ"ע.

⁶ ומה שהעיר השלטי גבורים מדברי הרא"ש סי' ה דמברך על הבוסר בפה"א כמו קפריסין דאמרינן לעיל בפה"א, כבר יישבו המעדי"ט אות ע והתפארת שמואל אות ב, ע"ש.

הנח"ד והראש יוסף (ד"ה וראיתי לצלף) דקפרס הצלף שאני שהוא עצמו ראוי לאכילה וכן תירץ המח"ש על המ"א (סי' רב ס"ק יז).

ובעיקר קושיית הט"ז דקפרס הצלף אינו חייב בערלה, עי' שו"ת פנים מאירות (ח"א סי' סה) דבאמת העיקר להלכה כרבי אליעזר דחייב במעשר דקיי"ל כוותיה בארץ ורק בחו"ל קיי"ל ללכת אחר המיקל⁷ ולרבי אליעזר כמו שחייב במעשר כך חייב בערלה כדמוכח מהגמ' (דף לו.) שאמרה דרב ס"ל כר"ע משמע דאי כר' אליעזר גם הקפריסין היו אסורים משום ערלה ואף דהקפריסין אינו נחשב שומר לפני שהרי שקלוה לפרחא דביטיתא ואיקיים ביטיתא מ"מ כיון דהוא ראוי לאכילה א"כ הוא עצמו בגדר פרי ודין הוא לברך עליו בפה"ע.

העלין והתמרות לעניין ברכה

ח. ועל העלין והתמרות מבואר בברייתא דמברכין עליהם בפה"א. ואף דלענין מעשר ס"ל לר"א ור"ע שהעלין פטורין ממעשר דלא חשיב להו אפי' כירק [ולר"ע גם התמרות פטורות ממעשר] מ"מ לעניין ברכה כתבו התוס' ר"י חסיד ורשב"א וריטב"א ורא"ש דכיון דמתהני ונטעי להו אינשי אדעתא דשותא ברוכי מברך אפי' על העלין [וע"ש ברא"ש לעניין שקדים המרים בקוטנם ועי' א"ר סי' רב אות י, והארכנו במקום אחר].

ומה שאינו מברך עליהם בפה"ע אף לר"א, משום דאינו פרי גמור ואין מברכים בפה"ע אלא על מה שהוא בכלל פרי גמור [רמב"ן ומאירי בסוגיא דפלפלי. וכעין זה כתב הריטב"א בהל' ברכות (פ"א הי"ז) לענין זנגביל דאע"פ שהוא אילן כיון שאינו אוכל מן הפרי אלא מן העץ ברכתו בפה"א – וראה בנספחים לענין קני הסוכר]. וכן כתב הראש יוסף ד"ה פלפלי דאף דקיי"ל ביו"ד (סי' רצ"ב) דתמרות הוי פרי עץ לענין ערלה בא"י מ"מ מברכים עליו בפה"א [וע"ש שרצה ליישב בזה מה שפסקו הרי"ף והרמב"ם לברך על פלפלי רטיבתא בפה"א אף דהוי פרי עץ לענין ערלה].

⁷ וע"ש בפנים מאירות שהוכיח כן ממה שהקדימה הגמרא (דף לו:) להביא דנץ הרימון אינו נחשב אוכל לגבי טומאת אוכלים ואעפ"כ חייב בערלה ומוזה הוכיחה דשומר לפני אף דליתיה בתלוש חייב בערלה, משמע דאם הנץ היה ראוי לאכילה הו"א דמה שחייב בערלה הוא משום דהוא עצמו פרי, ע"ש. והנה בהשקפה ראשונה חשבתי לדחות ראית הפנים מאירות שהרי שם כוונת הגמ' להקשות על רב יהודה אמר רב שפסק כר"ע בחו"ל ולר"ע פשוט דכמו שקפרס אינו נחשב פרי לענין מעשר אף דראוי לאכילה דאינו עיקר הפרי כך נץ הרמון אף אם היה ראוי לאכילה לא היה נחשב פרי וע"כ אם חייב בערלה אינו אלא מדין שומר לפני, ועדיין קשה מה צריך הקדמה זו. אבל יש ליישב דאם הנץ היה ראוי לאכילה הו"א דהמשנה דהנץ חייב בערלה היא אליבא דר"א ולעולם לר"ע כמו שחולק אקפרס כך חולק נמי אנץ אבל השתא דהנץ אינו ראוי לאכילה וע"כ הטעם דחייב בערלה הוא משום שומר לפני. ושוב ראיתי לתוס' ר"י חסיד ותוס' הרא"ש שכתבו להדיא דאי לאו הך ברייתא דלעיל הו"א דהא דחייב בערלה משום דהוי אוכל ולא משום שומר וכו', ע"ש.

כלאי הכרם שנזרעו בחו"ל

בע"ה, טז כסלו תשע"ג

עמדתי ואתבונן בדין כלאי הכרם שנזרעו בחוץ לארץ האם מותרים באכילה או בהנאה. והאם יש חילוק בין אם נזרעו ע"י ישראל או נזרעו ע"י גוי. ומה הדין אם נתערבו כלאי הכרם שנזרעו בחוץ לארץ באחרים, והאם יש חילוק בין אם נזרעו במפולת יד לבין אם זרע ירקות בצד הגפן.

א. כתב רבינו הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות (פ"י ה"ו) כלאי הכרם בחוץ לארץ איסורו מדברי סופרים. וכ"כ בהלכות כלאים (פ"ח הי"ג ואילך) בחוץ לארץ מותר לזרוע בצד הגפנים בתוך הכרם לכתחילה, ולא אסרו בחוצה לארץ אלא לזרוע שני מיני ירק או תבואה עם החרצן במפולת יד, ואם אמר לתינוק נכרי לזרוע לו בחוצה לארץ מותר, אבל לא יאמר לנכרי גדול לזרוע לו שלא יתחלף בישראל. ואף על פי שמותר לזרוע הירק בצד הכרם בחוצה לארץ הרי אותו הירק הזרוע שם אסור באכילה ואפילו בחוצה לארץ, עכ"ל הרמב"ם. וכ"כ בשו"ע (יו"ד סי' רצו סס"ט). מבואר שאין איסור כלאים בחוץ לארץ אלא מדרבנן, ולכן לא גזרו אלא על זריעה במפולת יד שבארץ ישראל לוקה עליו, אבל זריעה בצד הכרם שבארץ ישראל אינו לוקה עליו, לא גזרו בו בחוץ לארץ. ומכל מקום הכלאים עצמם שזרע הישראל נאסרו לו באכילה, אבל יכול לזרעם בכדי למוכרם לגוי, וכמ"ש הכסף משנה (שם הי"ד). וגדולה מזו כתב הרדב"ז (שם) שמותר לזרוע ירק בתוך הכרם כדי למכור אותו לאחרים שאינם רואים לקיטתו. ואכתי קא מבעיא לי הזרוע עצמו והוא לא לקט ולא ראה בעת לקיטתו אם מותר לו לאכול אותו או לא, וקרוב אצלי שלא הלכו בדבר להחמיר אלא להקל, עכ"ל.

ב. פש גבן לברורי אם כלאי הכרם שנזרעו ע"י גוי בחוץ לארץ אם הם מותרים באכילה. והנה מדברי הרמב"ם (פ"ח מה' כלאים הי"ג) שכתב "ואם אמר לתינוק נכרי לזרוע לו בחו"ל מותר". וביאר הכסף משנה (שם) דרב משרשיא שנתן לפרוטה לתינוק זרע ליה, צ"ל דהוה זרע שני מיני זרעים וחרצן במפולת יד, דאל"כ כיון דבחו"ל הוה, לא היה צריך לזרוע ע"י נכרי כמו שנתבאר, עכ"ל. וכדבריו נמצא בחידושי הרמב"ן (שבת קלט). שכתב בזה"ל: דמסתברא דחטה וכשותא וחרצן במפולת יד היה זרוע א"נ חטה וכשותא בכרם, שאלמלא כן הוא עצמו היה מותר לזרוע חטה או כל מין אחר שירצה בין הגפנים, עכ"ל. אבל אפשר לתרץ שרב משרשיא אמר לגוי לזרוע לו כלאים בכרם, בכדי שיהיה מותר לו לאכול את הזרוע בכרם. וכן נראה מורה סתמות לשון הרמב"ם (שם) שכתב "ואם אמר לתינוק לזרוע לו בחו"ל מותר", והרי מותר קאי על העתיד דהיינו על היתר האכילה, ולא על העבר על מעשה הזריעה. וכ"כ בצפנת פענח (שם, ובפ"י מהמ"א ה"ו) שלדעת הרמב"ם אם זרע גוי כלאי הכרם בחו"ל מותר באכילה. וכ"כ בספר דת אש על הרמב"ם (שם) דהא דלא זרע רב משרשיא את הכלאים

בח"ל ע"י ישראל, משום דבהכי הוי אסור באכילה כמבואר, אך ע"י כותי אפשר שמותר באכילה דההיא דאסר הרמב"ם בחו"ל באכילה הוא רק חומרא יתירה, אבל הבו דלא להוסיף אלא כשזרע ע"י ישראל ולא ע"י כותי, עכ"ד. וכן מוכח ממה שביאר בכסף משנה (שם) ובב"י (יו"ד סי' רצו) את דברי הרמב"ם שכתב "אותו הירק הזרוע שם אסור באכילה" משמע בהדיא דקאי לירק שנזרע בצד הגפנים. דמשמע דקאי הרמב"ם על דבריו שבתחילת הי"ג שמותר בחו"ל לישראל לזרוע בצד הגפן לכתחילה, ואותו ירק הוא אסור באכילה. וכן דייק בכרם הארץ (הלוי, עמ' רצא) שמלשונו של הרמב"ם שכתב "ואם אמר לתינוק נכרי לזרוע לו בחוצה לארץ מותר", משמע דמותר היינו שהגידולים מותרים באכילה כשזרע נכרי, דאל"ה מאי מותר דקאמר, הול"ל ומותר לומר לתינוק נכרי לזרוע לו בחו"ל, ומדכתב ואם אמר וכו' מותר, היינו שמותר לאכול מכלאים שזרע תינוק גוי בחו"ל. ומ"ש הכס"מ דנפק"מ ההיא דרב משרשיא למיזבן לנכרי, היינו לשיטתו דאיירי בזרע חיטה ושעורה וחרצן במפולת יד, ובזה אסור באכילה משום מקיים כלאיים בכרם דאסור אף בחו"ל, ולכן תירץ שזרע בכדי למכור לגוי, אבל אם זרע רק מין אחד בצד הכרם ע"י תינוק גוי שרי באכילה. והוכיח כן מדברי רש"י (קידושין לט. ד"ה ניתני) שכתב: דלא אסרו בחוצה לארץ אלא את הזרע או את הלוקט בידים, עכ"ל. וא"כ הכא דלא זרע אלא ע"י תינוק גוי מישראל שרי באכילה, ע"ש. ומכיון שהכסף משנה לא גילה בזה דעתו נראה דשרי כיון דהוי ס"ס בדרבנן שמא הלכה כהרא"ש הר"ן ומהר"ם מרוטנבורג דכלאי הכרם בחו"ל מותרים באכילה, ואת"ל כהרמב"ם שמא לא אסרו אלא כשזרע ישראל כלאי הכרם, אבל אם זרע גוי מותרים הם באכילה.

ג. ועתה ניתי לדון אם נתערבו הכלאים שגדלו בחו"ל האסורים באכילה במינם יבש ביבש, האם הם בטלים במאתיים ואחד כדין כלאי הכרם שגדלו בארץ ישראל שבטלים יבש ביבש באחד ומאתים, וכמ"ש הרמב"ם (פט"ז מהמ"א ה"ח), או מכיון שכלאי הכרם שבחו"ל אין איסורם באכילה מהתורה אלא רק מדרבנן, בטלים הם ברוב כדין כל תערובת יבש ביבש שבטל ברוב. וכן יש לדון אם נפלו כלאי הכרם שצמחו בחו"ל לתבשיל האם בטלים בשישים או ברוב. והנה הרמב"ן (יבמות פב:) כתב שכל איסור של דבריהם שאין לו עיקר בשל תורה כגון כלאי הכרם בחוצה לארץ וכגון גבינה של עכו"ם אף על פי שחששו לה לתערובות איסור של תורה, אינה אלא גזירה, וכן כל בישולי גויים כולם בטילין ברוב דומיא דתרומה וחלה של חוצה לארץ, עכ"ל. [וזאת אף שלדעת הרמב"ן כלאי הכרם שנזרעו בחו"ל אסורים בהנאה, וכמ"ש בתורת האדם (שער המיחוש ענין הסכנה) ע"ש] וכ"כ בספר איסור והיתר הארוך (שער כג דין ב) בשמו. אבל רבינו הרשב"א בחידושו (יבמות שם, וביצה ד:) ובתורת הבית הארוך (ב"ד ש"א) הביא את דברי הרמב"ן וכתב שאין דבריו אלו מחוורין בעיניו כל הצורך, והאריך להשיב על דבריו, וסיים ומיהו אפשר שלא הקלו אלא בתרומה וחלה שבחוץ לארץ בלבד ולא בשאר האיסורין של דבריהם. וראוי לחוש ולהחמיר בהן להצריכן ששים כשאר האיסורין של דבריהם, וכן נראה דעת רבנו שמשון ז"ל כמו שאכתוב לפנינו בשער ביטולי האיסורין שהוא לאחר זה, עכ"ל. וכ"כ בתורת הבית הקצר (שם) בזה"ל: כל האיסורים של דבריהם הקלים שאין להם עיקר בתורה כחלת חוצה לארץ וכתבשילי עו"ג ובגבינה של עו"ג יש מגדולי המורים שאמרו שאין צריכין ס', אלא אפילו נתערבה גבינה של עו"ג בתוך גבינה כשירה בין ביבש בין בבלול אפילו חד בתרי כשירה. ויש מחמירין גם באיסורים אלו להצריכן ס' כשאר האיסורים של דבריהם, וכן ראוי להורות בכלן חוץ מחלת חו"ל בלבד, עכ"ל. גם בספר ההשלמה (ביצה שם) נסתפק בזה וכתב בזה"ל: וכלאי הכרם בחוצה לארץ שאסורים מדברי סופרים איכא לעיוני אי מדמינן להו לחלת חוצה לארץ ומבטלין לכתחילה, או דילמא

כיון שאיסורן חמור אף בהנאה אין מבטליו, עכ"ל. והעתיקו המאירי (שם)⁸. ולכן נראה שהעיקר כדברי הרשב"א דבטלים בשישים כשאר איסורי דרבנן, ואם נתערבו בהיתר ואין שישים כנגדם מותר להוסיף עליהם ככל איסורי דרבנן. וכדברים האלה כתב הפר"ח (יו"ד סי' צט ס"ק יז) שדוקא בתרומת חו"ל הוא שהקילו משאר איסורים ואין למדים ממנו לבטל לכתחילה בשאר איסורים או דסגי רובא, אלא לכתחילה אין מערבין אותם כדי לבטלם, וצריך שישים בביטולם כשאר איסורים של דבריהם וכמ"ש הרשב"א בתורת הבית (שם), וסברא זו עיקר, ומיהו אם נפל האיסור בהיתר ואין בו כדי לבטלו, אף באיסור דבריהם שיש לו עיקר מהתורה מותר להוסיף עליו ולבטלו, ע"ש.

ד. אלא שעדיין יש לדון שלדעת הרמב"ם (בפ"ח מה' כלאים הי"ד) שכתב שאע"פ שמותר לזרוע הירק בצד הכרם בחוצה לארץ הרי אותו הירק הזרוע שם אסור באכילה ואפילו בחוצה לארץ. א"כ היאך כתב הכסף משנה (שם) שמותר למכרם לגוי ולא חשש שמא ימכרם לישראל, וכמו שמצינו בכמה דוכתי שאסרו למכור איסורי אכילה לגוי, כאשר יש חשש שימכרנו הגוי לישראל, כאשר יראה הרואה בשו"ע בכמה דוכתי⁹. ואין לומר שמכיון שכלאי

8. ורבינו המאירי לשיטתיה (קידושין לט.). אזיל דס"ל שכלאי הכרם אסורין בהנאה לכל אדם בארץ מן התורה, ובחוצה לארץ מדברי סופרים, עכ"ל. וכ"כ הרמב"ן בתורת האדם (שער המיחוש ענין הסכנה) שכלאי הכרם בחו"ל אסורים בהנאה, ונסתפק אם מותר להתרפאות בהם בדרך אכילה. וכ"כ באהל מועד (שער הרפואה הארוך דרך א) כדבריו. וכן משמע מדברי רבינו ירוחם (נכ"ב ח"א) שכתב שיש מהגדולים שכתבו דהמקדש בערלה ובכלאי הכרם אפילו בחוצה לארץ מדרבנן אינה מקודשת. ויש שכתבו דמקודשת וכן בכל איסורי הנאה דרבנן וכן עיקר, עכ"ל. וכ"כ רבינו יונה באגרת התשובה (אות מו) שכלאי הכרם אסורים באכילה ובהנאה אפילו הוא בחו"ל, ואין נאסרין עד שיהיו שם שני מינין מלבד הכרם כגון חיטה ושעורה, אבל מין אחד בכרם כגון חיטה בלבד בכרם בחוצה לארץ מותר, עכ"ל. וכ"כ רבינו מאיר המעילי בספר המאורות בחידושיו שנדפסו במוריה (גליון רמט עמ' ה) שכלאי הכרם אסורין בהנאה בארץ מדאורייתא, ובחו"ל מדרבנן. והחינוך (מצוה תקמט) נסתפק בזה. לעומתם כתבו הרא"ש (בהלכות כלאים סי' ד) והר"ן (קידושין לט.). ומהר"ם מרוטנבורג (ח"ד סי' קנב) שכלאי הכרם שבחו"ל שלא נזרעו במפולת יד מותרים באכילה. וכ"כ בשבלי הלקט (יו"ד סי' מב) בשם רבינו יצחק מדונפייר שכלאי הכרם בלא מפולת יד בחו"ל, אין בהם שום איסור לא איסור זריעה ולא איסור הנאה ולא איסור אכילה, ע"ש. וכ"כ בספר עץ חיים לרבינו יעקב מלונדריש (פ"א מה' כלאים). וכדברי הרא"ש כן פסק הרמ"א (יו"ד סוס"י רצו). וכ"כ הרדב"ז (פ"ח מה' כלאים הי"ד) שכלאי הכרם שגדלו בחו"ל מותרים באכילה למי שלא ליקטם.

9. וכעין מה שכתב בשו"ע (יו"ד סי' נז סכ"א) שאסור למכור דרוסה או ספק דרוסה לגוי, שמא יחזור וימכרנו לישראל. וכ"כ בשו"ע (יו"ד סי' פו ס"י) אין מוכרין ביצת נבלה וטריפה לגוי, שמא יחזור וימכרם לישראל. כיצד יעשה יטרפנה בקערה וימכרנה לעובד כוכבים, שאז ודאי לא יקנה אותה ישראל ממנו, ע"כ. וכ"כ לקמן (יו"ד סי' קיב סי"א) פת של ישראל שאפאה עובד כוכבים בלא חיתוי דישראל ובלא קיסם, אסור למוכרו לגוי, שמא יבוא למוכרו לישראל, ואם חתך את הלחם לשנים, מותר למוכרו לגוי. וכ"כ בשו"ע בדיני יין נסך (יו"ד סי' קלד ס"ח וסי"א). שייך של גויים שנפל על ענבים מבוקעות או שניטל עוקצן, אם יש ביין בנותן טעם, אסורים הענבים באכילה ויסחטם וימכרם לגוי חוץ מדמי יין נסך שבהן, אבל לא ימכרם שלמים כמות שהן, שמא יחזור וימכרם לישראל. וכן (שם) סי"א) כתב שייך של גויים שנפל על גבי חטים, אין להם היתר בהדחה מפני שמתוך שיש בהם סדק היין נבלע בהם. ואם יש ביין כדי ליתן טעם, אסורות באכילה. ולא ימכרם לגוי שמא יחזור וימכרם לישראל, אלא כיצד עושה טוחן אותם ועושה מהם פת ומוכרה לגוי

הכרם בחוץ לארץ איסורם מדרבנן לא גזרו כולי האי, שהרי גם פת בעל הבית גוי איסורו מדרבנן, ואפילו הכי אסרו חכמים (יו"ד סי' קיב סי"א) למוכרו לגוי פן ימכרונו לישראל. אלא נראה ליישב שמכיון שאיסור אכילת כלאי הכרם שצמח בחו"ל שני במחלוקת הראשונים, ולדעת הר"ן והרא"ש ודעימיה מותרים באכילה אפילו לישראל, בכהאי גוונא לא החמירו לאסור למכור לגוי שמא ימכרונו לישראל. וכיו"ב מצינו בשו"ת תרומת הדשן (סי' קעח) בשם המרדכי על החיטים שנשרו במים ולא נתבקעו דפליגי בהו מר עוקבא ושמואל (פסחים מ.) ויש פוסקים כמר עוקבא ויש פוסקים כשמואל, וכתב א"ז דשרי למכרו לנכרים דשמואל לא ימכרם לישראל ואת"ל שימכרם לישראל שמא הלכה כשמואל דשרי לגמרי. וטעמו כיון דאיכא פלוגתא בדבר אי שרי לגמרי אי אסור, ואיסור מכירה לנכרים אפי' אינו אלא גזירה דרבנן שמא ימכרם לישראל, ובדרבנן הלך אחר המיקל אע"ג דעיקר הפלוגתא בשל תורה היא, מ"מ לענין מכירת הנכרים דהוי פלוגתא בשל סופרים ואזלינן בתר המיקל, עכ"ד. וכ"כ הב"ח (או"ח סי' תסז ס"ה ד"ה ומ"ש וכתב רב אלפס). ואמנם הש"ך (יו"ד סי' נז ס"ק נא) הביא את דברי התה"ד וכתב שאין להקל למכור לגוי על סמך שיש מי שמתיר באכילה אלא כשיש צדדים נוספים להקל. וכ"כ הפר"ח (יו"ד סי' נז ס"ק נג), ע"ש. מ"מ יש לחלק דהתם בטריפות שאיסורם מדאורייתא צריך צדדים נוספים להקל, אבל הכא שכלאי הכרם בחוץ לארץ איסורו מדרבנן מישראל שרי. מה גם שלדעת הרדב"ז (סוף פ"ח מה' כלאים) לא אסרו באכילה כלאי הכרם שבחו"ל אלא לזרע עצמו שליקטם, אבל מותר למוכרו לישראלים אחרים שאינם רואים לקיטתו, ואף אם הזרע הוא לא לקט ולא ראה בעת לקיטתו מותר לו לאכול, ע"ש. ועיין בשו"ת יבי"א (ח"א יו"ד סי' ה אות ו בהערה, ובח"י עמ' שלו) ואכמ"ל. וכל שכן שכלים שנתבשל בהם כלאי הכרם של חו"ל שאינם נאסרים, וכדין כלים הבלועים מדבר השנוי במחלוקת שאינם טעונים הכשר וכמ"ש הב"י (יו"ד סי' סד) וברמ"א (שם ס"ט), וכמשנ"ת בשו"ת דברי דוד (ח"ג יו"ד סי' יט אות ב).

כלל העולה: מהתורה מותר לזרוע כלאים בחו"ל אפילו במפולת יד, אבל חכמים אסרו לזרוע בחו"ל במפולת יד, אבל בצד הכרם מותר לזרוע בחו"ל. ומותר לומר לתינוק גוי שיזרע כלאים אפילו במפולת יד בחו"ל. והכלאים שנזרעו בחו"ל אסורים באכילה לישראל, אבל מותר למוכרם לגוי ואין לחשוש שמא ימכרם לישראל. ואם נתערבו כלאי הכרם שנזרעו בחו"ל בהיתר בין במינו ובין בשאינו מינו בטלים בשישים ככל איסורי דרבנן. ואם נתערבו בהיתר ולא היה שישים כנגדם, מותר להוסיף על התערובת עד שיהיה שישים כנגדם כדין כל איסור דרבנן. וכלאי הכרם שזרע גוי בחוץ לארץ לא במפולת יד אלא בצד הכרם, מותרים באכילה.

בברכה דוד טהרני

שלא בפני ישראל. ובמקום שנהגו לאכול פת גויים, אין להם תקנה אלא אם יחתכם לפרוסות לאחר אפייתם, עכ"ד.

האם יתכן חיוב הפרשת תרומות ומעשרות בפירות שבשנת רבעי

הקדמה

כידוע, אין חיוב הפרשת תרו"מ בפירות אילן בשנה הרביעית לנטיעתו, שהם פירות נטע רבעי.

והנה ברמב"ם הל' מעשר שני ונטע רבעי פ"ט הל' ד' כ' וז"ל: "כרם רבעי אין לו לא שכחה ולא פאה ולא פרט ולא עוללות, ואין מפרישין ממנו תרומה ומעשרות כשם שאין מפרישין ממעשר שני, אלא כולו עולה לירושלים או נפדה ויעלו הדמים ויאכלו בירושלים כמעשר". ומלשונו משמע שהסיבה שנטע רבעי פטור מתרומות ומעשרות הוא משום שלמדים ממעשר שני בהיקש "קדש-קדש" לעניין חומש וביעור ופרט ועוללות, כפי שמבואר בגמ' בקידושין [נד ע"א]. ומקור דבריו אלו הוא מהירושלמי במעשר שני [פ"ה סוף ה"ג]: "אמר רבי אבין, כלום למדנו נטע רבעי אלא ממעשר שני, כמה דתימא אין מעשר שני חייב במעשרות, ודכוותה אין נטע רבעי חייב במעשרות".

אלא שהקשו האחרונים שהרי בירוש' שהוא המקור להלכה זו לא הוזכר טעם זה אלא לדעת רבי יהודה והעומדים בשיטתו שסוברים שרבעי הוא ממון בעלים, אבל לדעת רבי מאיר ושאר הסוברים שרבעי הוא ממון גבוה, בלאו הכי פטור מתרומות ומעשרות כמו הקדש וכדומה, והרמב"ם הרי פסק שם בהלכה ב' שרבעי הוא ממון גבוה כמעשר שני, ואם כן לא היה צריך כאן להזכיר את ההיקש למע"ש? ועיין במהרי"ט אלגאזי הל' חלה אות ב סק"ז.

יש מקום ליישב דכוונת הרמב"ם לאו היינו דנטע רבעי יליף בהיקש לעניין פטור מעשרות ממעש"ש, אלא דפטורו בא לו מאותה סיבה שמעש"ש פטור והיינו משום ששניהם קודש והיינו מש"כ הרמב"ם כשם וכו' כלומר שפטור ממעשרות מאותה סיבה שמעש"ש פטור. מיהו יל"ע דסו"ס מעש"ש כיון שהוא אחרון למעשרות ממילא היה פטור ממעשר. אכן אפ"ל דסו"ס כיון שקודש הוא אזי ל"ב להאי טעמא דאחרון למעשרות, אבל עדיין יל"ע.

ועוד כלך לדרך זו, דעיקר כוונת הרמב"ם הוי למימר להאי דינא הלכה למעשה דיעלה כולו לירושלים ע"י הבעלים ושם יפדה ולא יפריש חלק ממנו למעשרות. והיינו שכ' הרמב"ם, ואין מפרישין ממנו תרומה ומעשרות כשם שאין מפרישין ממעשר שני, אלא כולו עולה לירושלים או נפדה ויעלו הדמים ויאכלו בירושלים כמעשר". והעניין משום שהא דפטור מתרו"מ אינו רק דין פטור אלא גם דין דחייל על כולו חובת העלאה לירושלים ע"י

הבעלים, ודין זה והלכה זו הוי גם בנטע רבעי כשם שהדין כן במעש"ש. [ויתכן לקדק לפי"ז מה שכ' הרמב"ם לשון זו דוקא לגבי הפרשת תרו"מ ולא לגבי מש"כ בתחילת ההלכה, "כרם רבעי אין לו לא שכחה ולא פאה ולא פרט ולא עוללות" ורק לגבי מעשרות כ' כשם שאין מפרישין ממעש"ש וכו'. והיינו משום שאתי למימר הלכה זו שהכל עולה לירושלים וכו', ויל"ע].

האם נטע רבעי תמיד קודש הוא

ומ"מ הנה אליבא דאמת גם לדעת הסוברים שפירות רבעי ממון גבוה הם, עדיין יש סיבה ללמוד את פטור תרו"מ ממעשר שני, מאחר שיש אופנים שנטע רבעי יהיה ממון הדיוט, ולא תהיה סיבה לפוטרו מתרומות ומעשרות אלא מחמת שהוקש למעשר שני. ואף שיל"ע אם ניתן להעמיד אוקימתות אלו בדברי הרמב"ם, מ"מ ניתי ונחזי הנך אופנים להגדיל תורה ולהאדירה. [אמנם אין לומר שנפ"מ תהיה לפירות שנקטפו קודם שהביאו שלישי, שכתבו התוס' יום טוב ואחרים שיש לו דין רבעי, אך אינו ממון גבוה, שכן בזה אין נפ"מ, שהרי גם במעשר אינו מתחייב עדיין עד שיגיע לעונת המעשרות].

להלן אופנים שבהם דנו הפוסקים לחייב בתרו"מ בפירות רבעי:

א. בנטע רבעי של נכרי

הרמב"ם פסק בהל' מע"ש פ"י ה"י: "ויש לנכרי נטע רבעי, שאם בא לנהוג במצוה זו, הרי הוא קודש כנטע רבעי של ישראל". וכ"כ בפיה"מ בתרומות שם: "הגוים אף על פי שאינם חייבים במצוות, מ"מ אם עשו איזה מהם, יש להם על כך מקצת שכר... וכיון שיש להם חלק בשכר עליהם, הרי עשייתם על ידם חשובה מעשה... והלכה כחכמים" [ומ"מ קשה שהרי הרמב"ם סותר את דברי עצמו שכ' שם בהל' ה שדין רבעי נוהג בשל גוי? ובמלבושי יו"ט בקונטרס חובת קרקע ס"ל ה עמד בזה וכ' שמש"כ הרמב"ם שחייב ברבעי היינו כשלקט ישראל, ומש"כ שתלוי ברצון הגוי הוא כשלקט הגוי. ומ"מ נשאר שם בצ"ע שאין קדושת רבעי תלויה ברצון הגוי. וע"ע מעדני ארץ שביעית פ"י אות ז, ובדרך אמונה בביה"ל שם].

ובמנ"ח שם כ' שאינו מבין כוונתו, שהרי אם יש דין רבעי יהיו הפירות אסורים בין התכונין הגוי ובין לא התכונין. ובקריית ספר מבאר שכוונת הרמב"ם היא שיש לנכרי רבעי. אכן, לשונו לא משמע כן. אך באחרונים [במשכנות יעקב יו"ד ס"ל ס"ז, ובשיירי מנחה ובישועות מלכו מע"ש פ"ט ה"א, ועוד] פירשו שאין נוהג רבעי בשל גוי אלא אם כן הוא עצמו הקדיש דהוי קודש כמו נכרי שתרים. ועיין בתורת הארץ פ"ט אות לה, ובמעדני ארץ שביעית ס"ל י סק"ז שנו"נ בזה.

אולם במעדני ארץ שם כ' לבאר שאף שאין קניין, אולם מאחר שממון גבוה הוא, הוי הפקעה לבעלות, ולכן **בנכרי אין הרבעי ממון גבוה, אך מאידך חלים דיני איסור והיתר בפירות, ע"ש.**

ומ"מ הקשה במעדני ארץ [שם בסוגריים] לפי מה שכ' שם בדעת הרמב"ם שרבעי של נכרי אינו ממון גבוה, אם כן פירות רבעי של נכרי יהיו חייבים בתרו"מ, שהרי פטור רבעי מתרו"מ הוא משום דהוי ממון גבוה.

אלא שלפי דברינו ברמב"ם ניתן לומר שאף אם רבעי ממון הדיוט יהיה פטור מתרו"מ, וכדין מע"ש.

ב. נטע רבעי בפירות שגדלו בירושלים

במנחת חינוך מצוה רכא סק"ה כ' שלדעת הסוברים ששיטת הרמב"ם היא שמע"ש ממון גבוה רק בגבולין, אבל בירושלים בתוך החומות הוי ממון הדיוט [הלח"מ בפ"ו מהל' חמץ ומצה ה"ח, ועוד, ודלא כשער המלך שם ודעימיה], וממילא ה"ה ברבעי, א"כ אם יש כרם

רבעי הגדל בירושלים יהיה חייב בשכחה ופאה ובפרט ועוללות. והנה המנחת חינוך לא הזכיר שם שגם בתרו"מ יהיה חייב בכרם זה. אך נראה שאכן מדין ממון גבוה צ"ל שחייב, שהרי בירושלים אינו ממון גבוה.

אמנם אם פטורו הוא כמעשר שני הפטור מתרו"מ, גם בזה יהיה פטור [דשמא חלוק הפטור משכחה ופאה ששם הפטור אינו אלא משום שהיו ממון גבוה, שהרי לא שייך דומיא דמע"ש, שהרי אין מצב שנדון במע"ש לפוטרו מפרט ועוללות שהרי נתחייב בהם כבר, משא"כ לענין הפטור מתרו"מ נוסף הטעם שהיו דומיא דמע"ש].

ג. הפודה קודם גמר מלאכה

בספר מקדש דוד [סוף סימן נ"ח] חקר, מי שפדה את פירות הרבעי קודם גמר מלאכה האם חייב במעשרות, האם לדמותו להקדש שאם הגיע לשליש גידולו בעודו ביד הקדש פטור, או שמאחר שמהרמב"ם מוכח שנהפך לממון גבוה משהגיע לשליש [שכתב שם בהל' ב' ו'הרי הרבעי ממון גבוה כמעשר, לפיכך אינו נקנה במתנה אלא אם כן נתנו בוטר, ויש שביארו שכוונתו שאף שיש לפרי בעודו בוטר שם פרי רבעי, אולם אינו ממון גבוה עד שיגיע לשליש גידולו], ובאותו שלב בדיוק חל גם חיוב המעשרות, יש להסתפק אם שייך בזה לומר שמשעת חובתן פטורה, או שמא מאחר שהפטור בא ביחד עם שעת החובה לא שייך לומר על כך שבשעת חובתן פטורה [ואמנם לדעת הסוברים שממון גבוה חל משהגיע הפרי לבוטר, וכפשוטו דברי הגמ' בקידושין נד: שניתן להקנות רבעי במתנה רק בעודו סמדר, שהוא שלב מוקדם לבוטר, לפי זה פשיטא שיהיה פטור]. אמנם במנחת שלמה [סי' ע"א אות לא] כ' שמכיון שקדושת רבעי חלה גם במחובר, ומשבאו לעונת המעשרות סוברים רבים שאפשר לפדותם במחובר לכשיתלש, נמצא שהבאת שלישי היתה בפטור, ולעולם פטורים מתרו"מ.

ומ"מ לפי הצד שמעלה המקדש דוד שלא יהיה הפטור מחמת ממון גבוה אם יפדה את הפירות קודם גמר מלאכה, ואם כן היה צריך להיות חייב בתרו"מ, יתכן שלכך כ' הרמב"ם שטעם הפטור משום שהוקש למע"ש, לומר שאפילו הכי יהיה פטור.

ואף שבודאי שלא הוקש למעשר שני אלא רבעי שעליו דיני רבעי, ולא אחר שנפדה, וכדומה, מ"מ שייך לומר שפטור כשם שבמע"ש פטור כשהיה בשעת שלישי בפטור.

ומצאתי בס"ד שאכן כך תירץ מהרי"ט אלגאזי שם, וסובר בפשיטות שאילולי הלימוד ממעשר שני היה הפודה קודם גמר מלאכה חייב, ומשום כך כ' הרמב"ם שפטורו הוא כמע"ש. וצ"ל שסובר שקדושת רבעי לא חלה במחובר.

ד. המלקט לקיטת ארעי

ברמב"ם הל' מתנות עניים פ"ד הכ"ז כ' וז"ל: "מי שהיו לו חמש גפנים ובצרם לתוך ביתו, אם לאכול ענבים פטור מן הפרט ומן השכחה ומן הרבעי... ואם בצרן לעשות יין חייב בכל, אלא אם כן שייר מקצתן". ועל הסיפא שבצרן ליין חלק הראב"ד ואמר שחייב אף אם שייר. וע"ש במפרשים שדנו אם חלק הראב"ד גם על הרישא. והנה מקור דין זה הוא בתוספתא בפאה פ"א הי"ד, אלא ששם לא מוזכר רבעי. ובירושלמי שם פ"ג ה"ב מוזכר גם רבעי, אלא שהפני משה והגר"א בירושלמי מחקו את המילה רבעי, ולשיטתם לא נאמר פטור זה על רבעי כלל. אולם, הרמב"ם הנזכר לעיל, ואחריו הרדב"ז, מהר"י קורקוס, הכס"מ, וכן הר"ש סיריליו בירוש' שם, גורסים רבעי, וסוברים שפטור מרבעי.

והנה בקרית ספר ובמרכבת המשנה שם כ' שטעם הפטור בזה הוא משום שכדי להתחייב צריך להיות בציר של כרם, וזה אינו בציר של כרם. אולם כבר הקשה על כך הגשז"א

במנחת שלמה [ח"א סי' עא סע' לא] שהרי הרמב"ם פוסק כמ"ד נטע רבעי חייב, ולדידיה אפילו כשאינו כרם חייב. ועוד הק' שהרי בחמשה גפנים יכול להיות שהוא כרם כדון. ועל כן מבאר הגרשז"א שהפטור בזה הוא משום שהבצירה היא בצירה ארעית. וכן מבואר ברדב"ז על הרמב"ם שם שזהו פטורו. ואף שקשה על זה מהדין שהיו צריכים לציין כרם רבעי בקוזות עפר וכדו' כדי שלא יאכלו ממנו עוברי דרכים [מעשר שני פ"ה מ"א], והרי לקיחת עוברי דרכים היא לקיחת ארעי, ועוד, שדעת הפנ"מ והגר"א שרבעי אינו פטור, מ"מ כ' שלמעשה אין לזוז ממה שמפורש ברמב"ם, ופטור.

אלא שבמנחת שלמה שם מביא ששלח לו הג"ר קלמן כהנא שלפי זה יש להקפיד להפריש תרומות ומעשרות בברכה על בצירה כזו?

ועל כך עונהו בהרחבה שכבר חל על הפירות פטור מתרו"מ, מאחר שדין ממון גבוה חל בעודו במחובר בזמן הבאת שליש [וכ"כ החזו"א בדמאי סי' יז ד"ה ומ"מ י"ל שקדוש במחובר, וראיתו מהגמ' בקידושין נד: שמחפשת כיצד יתכן שלמ"ד ממון גבוה אפשר לתת מתנה, ולא תירצה שנתן במחובר], וממילא פטורים הפירות מתרו"מ. וע"ש מש"כ, ומסקנתו היא שאף שהפוסקים כתבו שפטור בזה מרבעי, מ"מ יש לחוש לדעת הפני משה והגר"א שהשמיטו את הרבעי מדין זה, ועל כן אין לפטור מרבעי, ומ"מ כ' שיש להפריש תרו"מ בלי ברכה.

ולפי מה שכתבנו שלדעת הרמב"ם יהיה פרי משנת רבעי פטור מתרו"מ מחמת ההיקף למעשר שני, ולא מחמת קדושתו והיותו ממון גבוה, א"כ אף אם נימא שבעודו במחובר אינו ממון גבוה, מ"מ יהיה פטור מתרומות ומעשרות, אף שפטור מרבעי, וכפי שכתבנו לעיל.

ה. הפודה רבעי במחובר

נחלקו הראשונים האם פדיון ברבעי חל בעוד הפרי מחובר לאילן. מקור הדין הוא בתוספ' במע"ש פ"ה הי"א שכ' "הכל מודים שאין פודים אותו במחובר". וכ"פ ברמב"ם פ"ט ה"ב, ובטוש"ע סע' ו. והנה ברמב"ם כ' "ואין פודין אותו במחובר כמעשר שני". מוכח ממה שדימה למע"ש שמדאורייתא לא חל הפדיון במחובר. גם בלשון הרא"ש בריש פ' כיצד מברכין משמע שהוא מדאורייתא, שכ' "ויש שטועים ופודים במחובר כדי שיוכלו לאכול מהם קודם הבציר, וזה אינו כלום, שבפירוש מוכיח במס' ערכין שצריך שיעשו הפדיון בתלוש". וכ"כ ברבינו יונה שם.

אמנם, בחינוך מצוה רמז מביא שיש אומרים שאפילו במחובר פודים אותו. וכ"כ הר"ש בפ"ה ממע"ש מ"ה. ולפי שיטות אלו אם פדה בדיעבד הרי זה פדוי. כמו כן, בזה"ז שפודים על פרוטה לא שייך הטעם שאין שומתו ידועה, ואפשר לפדות במחובר לכתחילה. וכן דעת הריטב"א [בתשובה סי' קמ"ה] בשם קבלת הגאונים, ורב אחאי גאון המובא ברשב"א, והתוס' בב"ק סט. והמאירי [בב"ק שם]: "זה שכתבנו שאין פודין במחובר, פרשו הטעם בתוספות מפני שאין במחובר בקיאות שומא, ולדבריהם בזמן הזה שאין בו צורך שומא, שהרי שוה מנה שחללו על שוה פרוטה מחולל, מחללין אותו במחובר, וכן המנהג". וכ"כ בשו"ת רשב"א [בתשובות המיוחסות להרמב"ן סי' קנ"ז] דמעשים שבכל יום שפודין במחובר.

והנה לפי השיטות שניתן לפדות במחובר, ואם נצרף את מי שסובר שאכן לא חלה קדושת מעשר ודין ממון גבוה במחובר, אלא משנתלש, היה צ"ל שאם פדה במחובר, משעה שנתלש הוא חולין שהרי נפדה כבר, ומעולם לא היה עליו דין ממון גבוה, ולא יהיה פטורו מדין ממון גבוה, אלא שמ"מ יתכן לפוטרו מתרו"מ כמו שכתבנו לעיל, שמשעת חובתן

פטורה אף אם אינו ממון גבוה [אמנם יש לעיין דשמא מי שסובר שניתן לפדות במחובר חייב לסבור שהפירות הם ממון גבוה בעודו במחובר. וצ"ע].

ואמנם בדעת הרמב"ם עצמו א"א לומר נפ"מ זו, שהרי הרמב"ם פוסק שפדיון לא חל במחובר, אולם לדינא יתכן נפ"מ למי שפדה במחובר כדעת הראשונים דלעיל שכתבו שכך נהגו, שיהיה פטור מתרו"מ אף אם נחשוש שמא במחובר אין דין ממון גבוה.

מסקנות והעולה לדינא:

א. פירות רבעי שנלקטו קודם עונת המעשרות, יש הסוברים שאף שיש בהם דיני רבעי, אך אין קדושת רבעי. ומ"מ אינם חייבים בתרו"מ שהרי לא הגיעו לעוה"מ.

ב. לפירות השנה הרביעית שנלקטו משהגיעו לעונת המעשרות יש קדושת רבעי, ופטורים מתרומות ומעשרות משום שהם ממון גבוה, וכן משום שהוקשו למע"ש.

ג. נחלקו הראשונים אם מועיל פדיון במחובר. אמנם אף מי שפדה במחובר נראה שאינו צריך להפריש תרו"מ אפילו מספק [ספק שמא חל הפדיון ולא נפטר מתרו"מ]. וכל שכן שפטור אם פדה אחרי שנלקט, קודם שנגמרה מלאכתו.

ד. וכן המלקט ממטע רבעי באופן ארעי, שיש הסוברים שפטור מרבעי, יש צד שאעפ"כ פטור מתרו"מ. אולם במנחת שלמה כ' שיש להחמיר מספק.

ה. בפירות רבעי שגדלו בשדה הנכרי ונלקטו על ידו, יש הסוברים שפטור מרבעי, ולפי זה יתחייב בתרו"מ. אולם יש הסוברים שדינו דין רבעי. אולם גם לשיטה זו ספק הוא אם הוי ממון גבוה או לא. אלא שיתכן שאפילו אם אינו ממון גבוה פטור מתרו"מ. ומ"מ לדינא נראה שצריך להפריש תרו"מ מספק שמא אין רבעי בשדה נכרי.

ה. פירות רבעי שגדלו בירושלים שבין החומות יתכן שפטורות מתרו"מ אף לדעת הסוברים שבירושלים ממון הדיוט הם.

בברכה

משה לנדאו